

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

(повне найменування закладу вищої освіти)

Філологічний факультет

(повне найменування факультету)

Кафедра української літератури та компаративістики

(повна назва кафедри)

**КОМПОЗИЦІЯ ТА ОБРАЗНА СИСТЕМА ЗБІРКИ С. ПРОЦЮКА
«ГІРКИЙ СВІТ, СОЛОДКИЙ СВІТ»**

**The composition and the system of images in S. Protsyuk's collection «The
bitter world, the sweet world»**

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

Виконала: здобувачка заочної форми навчання
спеціальності 035 Філологія
спеціалізації 035.01 Українська мова та
література
Освітня програма Українська мова та література
Балдіна Антоніна Борисівна

Керівник: д. філол. н., проф. Шевченко Тетяна
Миколаївна _____

Рецензент: к. філол. н., доц. Нечиталюк І. В.

Рекомендовано до захисту.
Протокол засідання кафедри
української літератури та
компаративістики

№ ____ від ____ . ____ 2023 р.

Завідувачка кафедри

Тетяна ШЕВЧЕНКО

(підпис)

Захищено на засіданні ЕК № 1

Протокол № __ від ____ . ____ 2023
р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою/шкалою ECTS/ бали)

Голова ЕК

(підпис)

Євген ДЖИДЖОРА

Одеса 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ	8
1.1. ПОНЯТТЯ ЗБІРКИ ЕСЕЇВ. ЗБІРКА У ТВОРЧОСТІ С. ПРОЦЮКА	8
1.2. КОМПОЗИЦІЯ ЗБІРКИ ЕСЕЇВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ПОГЛЯД	12
1.3. ПОНЯТТЯ ОБРАЗНОЇ СИСТЕМИ ЕСЕЇСТИЧНОГО ТВОРУ	16
1.4. ЗБІРКА «ГІРКИЙ СВІТ, СОЛОДКИЙ СВІТ» У ЛІТЕРАТУРНО- КРИТИЧНОМУ ДИСКУРСІ	20
РОЗДІЛ 2. КОМПОЗИЦІЯ ЗБІРКИ «ГІРКИЙ СВІТ, СОЛОДКИЙ СВІТ»	25
2.1. СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗБІРКИ	25
2.2. ПЕРСОНОСФЕРА ЗБІРКИ В КОНТЕКСТІ ЇЇ ПОБУДОВИ	36
РОЗДІЛ 3. ОБРАЗНА СИСТЕМА ЗБІРКИ	45
3.1. ОБРАЗ ПИСЬМЕННИКА ЯК НОМО CREATOR У ЗБІРЦІ	45
3.2. ОБРАЗ УКРАЇНСЬКОГО МИТЦЯ У ЗБІРЦІ	55
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	65

ВСТУП

Актуальність дослідження. Творчість Степана Процюка, лауреата премії «Журнал Кривбасу», премії «Благовіст», премії імені Івана Франка є знаковою в сучасній українській літературі. «Проза письменника репрезентує особливий вияв неомодерного дискурсу, зберігаючи структурні особливості постмодерних текстів: формально уможлиблюючи розмову про постмодерний роман, у якому здійснено відхід від центризмів, змістово тексти Степана Процюка демонструють орієнтованість на психологізм та внутрішню аксіологію, які становлять ядро ідейно-тематичних пошуків художнього мислення автора» [47, с. 6], – писав про нього Богдан Стрільчик. Неперевершений майстер психологічної та автобіографічної прози, Степан Процюк відомий також як автор есеїстичних текстів, нарисів тощо. Крім того, митець часто дає інтерв'ю, котрі за своєю суттю є гібридними творами, адже в них потужне есеїстичне начало [див. 57]. Саме есеїстичні збірки активно друкувалися вітчизняними видавництвами в останні роки, привертаючи увагу шанувальників творчості іванофранківського митця і дослідників сучасної літератури загалом. Збірки «Канатоходці», «Аналіз крові», «Гіркий світ, солодкий світ», «Відкинуті і воскреслі», «Тіні з'являються на світанку» – ось далеко не повний перелік книг есеїстики С. Процюка, котрі побачили світ в Україні останнім часом.

Славнозвісний автор романів «Троянда ритуального болю», «Руйнування ляльки», «Тотем», «Інфекція», «Пальці поміж піском» в останні роки своєї творчості все більше вдається до есеїстики, вочевидь, бажаючи залишити власний досвід рефлексії у книжковому форматі. Творчість, заґрунтована на ментативах, щедро сповнена міркувань, коментарів, рефлексій, спостережень, і при цьому не позбавлена художнього-образного наповнення, привертає увагу неперевершеним стилем письменницького обдарування, новизною

образів і образів-понять, творчими знахідками на рівні форми і змісту. Крім того, ці твори є цінним джерелом біографії митця, у них чимало йдеться про творчу лабораторію письменника, який став своєрідним обличчям сьогочасної української літератури, будучи членом славнозвісного літературного угруповання «Нова дегенерація» разом з І. Андрусюком та І. Ципердюком.

Цікаво, що наукове осмислення такої творчості митця поки що на початковому етапі вивчення, тож наша магістерська робота, присвячена збірці «Гіркий світ, солодкий світ», котра являє собою переважно колекцію есеїстичних портретів українських митців, є актуальною.

Отже, **об'єктом** дослідження в магістерській роботі є збірка «Гіркий світ, солодкий світ», котра побачила світ у видавництві «Дискурс» 2021 року.

Предметом дослідження передусім є художні прикмети вказаної збірки. Нашу увагу привертають композиційні особливості книги, її образна система, засоби художньої виразності.

Мета магістерської роботи полягає в аналізі художніх технік і практик збірки «Гіркий світ, солодкий світ» С. Процюка як колекції есеїстичних портретів.

З поставленої мети випливають такі **завдання**:

- дати характеристику збірці есеїстичних творів;
- окреслити теоретичне наповнення понять «композиція збірки», «образна система збірки»;
- здійснити огляд літературно-критичної оцінки творчості С. Процюка останніх десятиліть;
- проаналізувати композиційні особливості книги;
- проаналізувати образну систему книги;
- зацентувати увагу на ідіостилі есеїста.

Методи дослідження. У процесі написання магістерської роботи було застосовано комплексну методологію: *загальнонауковий метод* (синтез і узагальнення), *історико-літературний метод*, який дав можливість зробити ґрунтовний аналіз витоків і розвитку есею, *біографічний*, котрий дав змогу пояснити зв'язок специфіки текстотворення з біографією митця та інтенціями відповідно до літературного процесу сучасності, *рецептивний метод*, що дав змогу встановити специфіку сприйняття нехудожнього твору читачами, науковцями-літературознавцями та літературними критиками.

Теоретико-методологічні засади дослідження заґрунтовані на концепціях та ідеях багатьох вітчизняних та іноземних дослідників (Т. Шевченко, К. Сільман, Н. Іванова, С. Шебеліст, М. Епштейн). Літературно-критичним підґрунтям роботи стали праці О. Солов'я, В. Мельнійчук, А. Черниш, І. Бондаря-Терещенка тощо, у яких осмислюється проза С. Процюка. Есеїстична творчість митця часто аналізується в контексті його романів і повістей. Ми також застосовували праці, у якій осмислено український есеїстичний дискурс сучасності й минулого (О. Гук, А. Печарська, М. Гніздицька тощо).

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена сукупністю поставлених завдань. У дослідженні здійснено аналіз збірки «Гіркий світ, солодкий світ», по суті, вперше. У роботі цілісно досліджуються композиційні характеристики збірки як завершеного об'єднання, студіюється образна система книги, що складається з кількох розділів.

Теоретичне значення магістерської роботи полягає у вивченні та репрезентації актуальних питань, які стосуються есеїстики С. Процюка, особливостей створення ним образів, використання різноманітних художніх технік і практик. У роботі досліджено, систематизовано, узагальнено ключові аспекти есеїстичної творчості С. Процюка в цілому, що дає можливість опанувати динаміку його творчого мислення, вияви художнього світогляду і світовідчуття. Результати дослідження сприятимуть поглибленню знань про

літературну спадщину С. Процюка, про специфіку функціонування есеїстики як письменницької практики в сучасній українській літературі загалом.

Практичне значення роботи. Матеріали цієї магістерської праці можуть бути використані в подальших наукових роботах, присвячених сучасній українській літературі в усьому її жанровому розмаїтті, українській літературі початку ХХІ століття, у процесі підготовки посібників, підручників з прози та есеїстики сучасності, літератури нон-фікш, у роботі літературознавчих факультативів і студентських наукових гуртків у вищих навчальних закладах для студентів філологічних спеціальностей із питань аналізу історії української літератури ХХ – поч. ХХІ ст.

Особистий внесок автора. Робота є самостійним дослідженням, у ній проаналізовано й узагальнено художній доробок С. Процюка. Особистий внесок магістрантки полягає в комплексному аналізі збірки митця-есеїста. Результати дослідження отримано безпосередньо автором. Наукова публікація за темою магістерської роботи виконана у співавторстві із науковим керівником, проголошені на конференції доповіді за результатами дослідження є одноосібними. Будь-які використання праць інших авторів супроводжуються відповідними посиланнями.

Магістерську роботу виконано в межах планової наукової теми №195 кафедри української літератури та компаративістики «Дослідження дискурсивних практик в українській літературі ХІХ — поч. ХХІ ст.».

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження апробовано на Всеукраїнській конференції ХІ Фащенко-Філатовські читання (Одеса, 26 травня 2023 року), на міжнародній науковій конференції «Modern problems of science, education and society. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference» (Київ, жовтень 2023).

Також матеріали дослідження апробовано в науковій публікації:

Шевченко Т., Балдіна А. Структурні особливості збірки «Гіркий світ, солодкий світ» С. Процюка. Modern problems of science, education and society. Proceedings of the 8th International scientific and practical

conference. SPC “Sci-conf.com.ua”. Kyiv, Ukraine. 2023. Pp. 915-921. URL: <https://sci-conf.com.ua/viii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-modernproblems-of-science-education-and-society-9-11-10-2023-kiyiv-ukrayina-arhiv/>.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів і висновків.

Перший розділ присвячено теоретичним аспектам дослідження, у ньому йдеться про поняття збірки, її композицію, її образне наповнення тощо. Також тут окреслено сучасний літературно-критичний дискурс есеїстики С. Процюка.

Другий розділ присвячено безпосередньому аналізу структурних особливостей книги та її персоносфері як частини композиції.

Третій розділ – це аналіз образної системи збірки. Безпосередньо проаналізовано образ письменника як креативної постаті та окремо образ українського митця, як їх бачить есеїст.

У висновках узагальнено результати роботи.

Загальний обсяг магістерської роботи – 71 сторінка. Список використаної літератури нараховує 65 позицій.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

1.1. Поняття збірки есеїв. Збірка у творчості С. Процюка

В Академічному словнику української мови в 11 т. читаємо, що «**ЗБІРКА** – це книжка, яка містить у собі дібрані за певним принципом твори одного або кількох авторів; **Збірка творів** – окреме видання творів якогонебудь автора, зібраних разом; зібрання творів» [1].

У літературознавстві зазвичай говорять про збірку віршів, збірку новел чи оповідань. Наприклад, С. Ленська, аналізуючи тенденції малої прози в українській літературі 20-30-х рр. ХХ ст., відзначає чималу продуктивність саме збірки як форми ансамблевого об'єднання оповідань. Причини такої продуктивності шукає в тенденціях циклізації. Скажімо, згадуючи колекції оповідань О. Копиленка, С. Пилипенка, В. Худяка, Г. Епіка тощо, дослідниця пише: «Ці та подібні “записки”, “нотатки” та інші жанрові форми, зберігаючи естетичну самодостатність, об'єднуються у збірники або цикли, внаслідок чого загальне семантичне поле розширюється і відбувається прирощення загального смислу внаслідок взаємонакладання семантичних кодів. Кожен окремий твір перетворюється на частину макротексту, формуючи феномен збірності» [21, с. 69]. Авторка, здійснивши аналіз цілої палітри прозових збірок 20-30-х рр. ХХ ст., наголошує: «Відбувався інтенсивний й водночас екстенсивний процес “наращування потенціалу жанру” (О. Пономарьова) не лише в форматі окремого твору, але й ансамблевого комплексу» [21, с. 70].

Отже, цілком очевидно, що основні ознаки збірки оповідань такі: цілісність, зв'язність, прирощення смислів від одного твору до іншого в межах об'єднання, близькість жанрової приналежності творів, які зібрано в сукупність за певними принципами.

Приблизне те саме можемо сказати і про збірку віршів як ансамблеве утворення. Вірші можуть групуватися в сукупність з огляду на жанрову природу творів, мотиви, образи, ідейне наповнення. Як правило, усі вірші – складники цієї сукупності – з'єднано і погруповано з огляду на спільні поетичні засоби виразності самих поезій. Приміром, на думку Л. Волошук, такими у збірці «На крилах пісень» Лесі Українки є «значний змістовий, формотворчий та виражальний потенціал,... особлива чутливість, кольорово-музична трансформація, що презентують творчу лабораторію і артикулюють оригінальний таланти автора» [5, с. 49]. Дослідниця, аналізуючи збірку, звертає увагу, що «поетеса досягає зображення, послуговується звуковим мистецтвом, розширює тематичне поле та збагачує виражальні засоби, набуваючи метаестетичного простору рефлексії. Звукове та кольорове навантаження збагачує поетику за принципами асоціації, аналогії, монтажу, цитації, структурного паралелізму» [5, с. 49].

Збірка есеїв також являє собою об'єднання творів відповідного жанру. За Т. Шевченко, «збірка есеїв – це видання одножанрових творів одного автора, укладених за певним принципом, що утворює певну цілісність, зумовлену авторською настановою. Це есеї у контексті подібних творів, певний мікро- і макротекстовий ансамбль, що передає світогляд автора-есеїста, відтворюючи його стиль, багато в чому близький до основної творчості митця» [56, с. 327]. Ці художні об'єднання мають такі характеристики:

- 1) Усі твори, зібрані в цілісність, є творами одного жанру – есею, твору підвищеної інтелектуальності, головна функція якого полягає в

упорядкуванні естетичних переживань і формуванні індивідуального погляду на світ [див. 39].

2) Усі твори розміщено в певній послідовності: впорядкування текстів тут важливе, за цим може ховатися певний авторський задум, наприклад, розвиток певних мотивів, їх нанизання, їх еkleктичне поєднання.

3) Важливим у збірці є паратекст: заголовок, епіграф, присвята (за бажанням автора), вступне слово, передмова, післямова, ілюстрації, авторські та видавничі коментарі тощо. Надзвичайно важливими елементами збірки есеїв є її заголовок (підзаголовок), назви розділів (підрозділів) та епіграф (у деяких випадках – передмова), які, на відміну від самого тексту з властивим для нього «голосом наратора», репрезентують «голос автора», що зумовлене не простою взаємодією категорій художньої події, художнього хронотопу та антропоцентричності. «Адже найважливіші риси архітекtonіки проявляються в особливостях семантики та функціонування паратекстуальних елементів, які, з одного боку, віддзеркалюють формальний бік художнього твору, а з іншого – отримують свою гіперсемантизацію у межах тексту» [43, с. 220]. Наприклад, О. Гук, аналізуючи філософську есеїстику О. Забужко, звертає увагу на філософічність уже самих заголовків творів авторки. Вона пише: «Філософічність мислення найбільш яскраво виражена в ранній збірці есеїстики «Хроніки від Фортінбраса». Слід зазначити, що в цій збірці О. Забужко вербалізує низку ідей, пов'язаних із суспільною проблематикою. Її погляди спрямовані на деміфологізацію культурно-історичних фактів, що формують постколоніальну українську свідомість... вже у заголовках есе помічаємо їх філософічну спрямованість, наприклад, “Про мистецтво в пост-трагічному світі, або апологія жертвоприношення” (збірка “Хроніки від Фортінбраса”)» (...), “Катерина: Філософія мовчазного бунту, або конспект до ненаписаної біографії” (збірка “З мапи книг і людей”) (...), “Леонід Плющ: Перемога над карнавалом” (збірка “І знов я влізаю в танк...”) [13, с. 315].

4) Важливими у збірці есеїв як об'єднанні є також художні скрепи, тобто засоби об'єднання розрізаних творів у єдине полотно. Цю функцію можуть виконувати авторські передмови, підрозділи всередині самої цілісності, ілюстративний матеріал, повторювані образи, мотиви, ідеї, поняття. Важливим є образ автора, який виступає об'єднувальною субстанцією. Приміром, у збірці В. Махна «Котилася торба» образ автора такі функції і виконує: «Зі сторінок збірки поступово вимальовується автопортрет самого творця есеїв: активна особистість, доскіпливий обсерватор, дбайливий спостерігач, наділений художнім і критичним мисленням, котрий прагне розібратися у власній сутності буття як митця й людини на двох континентах, а згодом робить спроби здійснити ширші узагальнення про можливості й втрати українського митця в діаспорних умовах» [56, с. 233].

Прикладів збірки як формату об'єднання есеїв у сучасній українській літературі можна навести чимало. Наприклад: «Подорож крізь туман» І. Ципердюка, «Каміння й Сізіф» М. Рябчука, «І тим, що в гробах» А. Бондаря, «Хроніки від Фортінбраса» О. Забужко, «Стежачи за текстом» К. Москальця, «З голосних і приголосних» В. Махна. Серед найостанніших збірок варто згадати «Бурчак» Т. Прохаська і «Війна 2022» (колективна збірка). Митці активно видають збірки есеїв у сучасних обставинах. Приміром, у 2023 році побачили світ збірки есеїв «З голосних і приголосних» В. Махна, «Спорудження мосту» К. Москальця, «Колекція» Ю. Ідрика тощо.

Збірка як активна форма об'єднання есеїстичних текстів – дієвий формат у творчості С. Процюка. Звісно, у його спадщині є есеї, надруковані деінде одноосібно, проте все-таки есеї в сукупності, оформлені в окреме книжкове видання, є основною формою авторського самовираження митця. Ідеться про такі збірки есеїв письменника: «Канатоходці» [36], «Аналіз крові», «Гіркий світ, солодкий світ» [35], «Тіні з'являються на світанку» [37], «Відкинуті і воскреслі» [34], «Лицарі стилосу в кав'ярень». Більшість збірок об'єднують есеї за тематичним принципом, однак в окремих випадках цей

принцип може порушуватися. Улюблена тема рефлексії С. Процюка – психологія і буття письменника як неординарної особистості. Автор занурюється у творчу лабораторію митця, шукає відповіді на питання про те, якою є природа образного мислення, що спонукає митця творити, якою є творча людина в побуті. Другий блок есеїстичних обсервацій С. Процюка, презентований у збірках, – психоаналітичні студії особистості, причини страхів, сумнівів, пошук відповідей на питання, що таке смерть, життя, вічність тощо. Приміром, в анотації до збірки «Тіні з’являються на світанку» читаємо: «Есеїстика Степана Процюка на думку багатьох критиків і читачів наділена енергетичним магнетизмом. У цій книжці письменник пише про страх смерти і втрачене кохання історію і хірургічні діагнози. “Тіні з’являються на світанку” розпочинається екзистенційним натуралізмом і завершується химерними категоріями і багатошаровим змістом. Цей шлях варто пройти самому. Ви будете захоплюватися чи дратуватися, погоджуватися чи заперечувати окремі твердження, але не облиште читання. Бо те, що пише Степан Процюк, стосується кожної і кожного» [37, с. 4].

1.2. Композиція збірки есеїв: теоретичний погляд

Як відомо, композиція художнього твору – це його побудова, принципи взаємодії всіх його елементів, те, як частини утворюють цілісність, співіснуючи одне з одним. На думку М. Моклиці, «композиція – це узгодження елементів форми відповідно жанру і цілості твору» [26, с. 142]. Вона пише, що в сучасному літературознавстві існує поняття рами і рамкових елементів: для відмежування елементів, які містяться всередині тексту, і поза ним. «Позатекстові елементи структурують творчість, уводять твір у якусь систему. Рамковими елементами є поділ твору на книги, розділи, глави для епосу, на сцени, дії, яви для драматичних творів, на цикли, збірки для ліричних. Кожен твір, попри його автономність і самодостатність, існує як частина чогось більшого (книги, збірки, циклу, антології, періоду

творчості, тематичного задуму тощо), і ця більша структура якось впливає на кожен свою одиницю, або принаймні взаємодіє з нею» [26, с.142].

Тут варто виділити такі важелі композиційної організації твору, на яких вибудовується художній твір. По-перше, це систематизована, сформована відповідно до авторського задуму впорядкованість образного матеріалу за естетичними принципами цілісності і системності. По-друге, це чітка авторська настанова в організації художнього матеріалу, на яку «працюють» художні техніки і практики. По-третє, надособлива авторська інтенція, без якої уявити художній твір як цілісність неможливо: авторський задум рухає сюжет, дію, персонифікацію тексту. По-четверте, композиція є рамкою, що здійснює ретроспекцію, проспекцію, автосемантику та модальність художнього тексту.

Слід сказати, що часто композицію аналізують з погляду внутрішньої і зовнішньої варіації її побудови. Тож цілком можлива ситуація, коли позатекстові і рамкові елементи називаються внутрішньою і зовнішньою композицією. Під зовнішньою організацією часто мають на увазі архітектоніку твору, під внутрішньою – власне побудову. Ось, наприклад, І. Сидоренко, посилаючись на авторитетних дослідників минулого і сучасності, пише: «Архітектоніка, на відміну від композиції, являє собою зовнішню побудову літературного твору як одного цілого, взаємозв'язок та співвідношення основних його складових частин та елементів. Композицією є розташування та співвідношення компонентів художньої форми, тобто побудова твору обумовлена його змістом та жанром... Композиція трактується як засіб проявлення того особливого, індивідуального, неповторного, що, незважаючи на дотримання загальних правил, тобто правил архітектоніки, відрізняє художні твори одних письменників від творів інших. Композиція посилює диференційні риси, а архітектоніка увиразнює типологічну подібність окремих творів в аспекті певного жанру...» [39, с. 21].

У зовнішньої та внутрішньої композиції чимало спільних функцій. Серед них:

- 1) структурувальна (елементи художнього твору впорядковуються за наперед заданим принципом і взаємодіють відповідно до певних настанов);
- 2) прагматична (форма та розташування певних текстових фрагментів дозволяє авторові впливати на сприйняття власного твору реципієнтом);
- 3) стилістична (розміщення елементів напряму пов'язане з їх засобами виразності та експресивності);
- 4) пізнавальна (розміщення художнього матеріалу має бути прочитуваним, усвідомлюваним у читача);
- 5) індивідуалізуюча: у принципах розміщення елементів художнього твору простежується й ідіостиль письменника.

Звісно, композиція одноосібного твору і збірки – питання трохи різні. У збірці розміщується низка творів. Тут важливим є поділ збірки на частини, порядок розташування всіх елементів у межах системи. Наприклад, аналізуючи збірку віршів «3 вершин і низин» І. Франка з погляду архітектонічно-заголовкової моделі організації, М. Челецька пише: «Оригінальність та неоднорідність заголовкових моделей визначає собою статус “3 вершин і низин” власне, як поетичної книжки монолітної і чітко організованої, а не просто випадково зібраних під однією обкладинкою віршів. Співвідношення міжзаголовків та назв циклів дають змогу підтвердити досконалість, оригінальність та незвичайність цієї поетичної книжки, її особливе місце у Франковому поетичному доробку, майстерність та новаторський характер його творчого мислення» [51, с. 106].

Це саме стосується і композиції збірки есеїв, тобто системи розміщення, взаємодії есеїв у межах цілої книги, як її бачить автор. На думку Т. Шевченко, принципи композиційної організації сучасної збірки есеїстики сягають ще традицій М. Монтеня – засновника жанру. «Як і в М. Монтеня, есеїстичні тексти в сучасних збірках письменників єднає авторський стиль, прочитуваний і в іншій творчості митців (поетичній, прозовій, драматичній). Підставою оцілювання збірки постає й «я»-початок всіх без винятку творів, акцент на особистісній природі сказаного, індивідуальний погляд на

навколишню дійсність, на минуле й сучасне. Єднальним елементом творів під однією обкладинкою може бути й передмова (як варіант – післямова), в окремих випадках її функції може виконувати перший (останній) есей збірки. Традиції передмови до збірки есеїв також закладено Монтенем у «Пробах». Отже, композиція сучасної збірки есеїв, організована за принципом і єднання, і відкритості водночас, багато в чому продовжує запроваджене в книзі французького просвітителя» [56, с. 368].

Отже, аналізуючи композицію збірки есеїв варто звертати увагу на:

- 1) кількість творів, їх обсяг, повторюваність мотивів, образів у текстах;
- 2) групування есеїв у межах великого цілого в менші за обсягом блоки, розділи, підрозділи, параграфи;
- 3) заголовки самої збірки, заголовки розділів (підрозділів), міжзаголовків, повторюваність назви збірки (чи ключових слів із заголовка) і назви певного есею, специфіка розміщення цього есею: на початку, всередині, наприкінці збірки, розміщення цього самого есею в межах розділів (підрозділів) чи поза розділами (підрозділами), одноосібно;
- 4) авторську (видавничу) анотацію до збірки;
- 5) зміст передмови (післямови), авторського звернення до читачів (критиків, видавців) тощо;
- 6) наявність присвяти (за бажанням автора);
- 7) наявність епіграфа, його зміст, його кореляція з іншими есеями збірки;
- 8) тексти на останній сторінці обкладинки. Такі тексти називаються «текстами-бумерангами»: зміст їх відштовхується від первинного змісту самих есеїв і до нього ж повертається, змушуючи читача прочитати первинний текст. У таких нотатках часто є важливі акценти написаного в цілому. Приміром, у збірці філософських есеїв «Тіні з'являються на світанку» С. Процюка, присвячених первинному і вторинному у людському житті, має місце така цитата

на останній сторінці обкладинки: «Хіба тимчасове слово чи багатство щось важать перед тиском вічності? Зоряного неба? Невблаганності смерті?» тощо;

- 9) ілюстрації (малюнки чи світлини) до збірки. Їх цінність доповнює основний зміст есеїстичних текстів, як це маємо, наприклад, у збірках Іздрика «Флешка 2G», проілюстрованій самим автором, «Уздовж океану на ровері» В. Махна, доповненій фотографіями, зробленими самим письменником, як і в збірці «Блукаючий народ» О. Гавроша.

На думку Т. Шевченко, основними принципами композиції збірок есеїстики сучасності є такі: «Ризома як повторюваність, недосказаність, продовжуваність у межах певної сукупності, окресленої самим автором (в окремих випадках – видавництвом); компонування текстів навколо певного ядра, на яке нашаровуються інші елементи, зберігаючи зв'язок із цією основною серцевиною, утворення в межах цілісності певних блоків, які, у свою чергу, можуть складати міні-цілісності, візуально окреслені як розділи, підрозділи, частини. Монтажність, нанизування, підсумовування, додавання тощо також є композиційними ознаками. Важливу роль у створенні таких рухомих об'єднань відіграють і їх заголовки, авторські передмови, в окремих випадках коментарі тощо. Поліреферентні ознаки збірки (оформлення, дизайн, ілюстративність) як об'єднання також важливі, однак, не першорядні» [56, с. 401].

У другому розділі магістерської роботи зупинимося детальніше на композиційних особливостях збірки С. Процюка «Гіркий світ, солодкий світ».

1.3. Поняття образної системи есеїстичного твору

Категорія образу є надважливою в аналізі художнього твору будь-якого жанру. «Образ – форма пізнання реальної дійсності в літературі та мистецтві. Для науки характерна інша форма – понятійна. На відміну від поняття, що

сприймається розумом, образ діє і на органи чуття, оскільки в ньому предмет зображення постає в конкретно-чуттєвій формі. Образ – конкретна і водночас узагальнена картина, яка створена за допомогою вимислу і має естетичне значення. Відтворюючи життя, письменник втілює свої ідеали в образи, котрі впливають на читачів, даруючи їм естетичну насолоду» [22, с. 81].

Образ – це не проста та багатоаспектна естетична категорія, котра є найважливішою для цілої низки гуманітарних дисциплін (філософії, лінгвістики та літературознавства, психології, фольклористики тощо), і в кожній із них поняття та визначення цієї категорії різняться. Починаючи з античних часів проблемою образності займалася ціла плеяда мислителів і вчених у філософії (Парменід, Ксенофонт, Платон, Арістотель, Секст Емпірик, Августин Аврелій, І. Кант, В. фон Гумбольдт, Б. Рассел тощо), літературознавстві (М. М. Бахтін, П. В. Палієвський, В. В. Кожинов, В. М. Жирмунський, Б. В. Томашевський, І.Ф. Волков, М. Б. Храпченко, О. Л. Лосєв, О. А. Галич, М. Х. Коцюбинська, Р. Уеллек, О. Уоррен та ін.), лінгвістиці (О. А. Потебня, М. М. Бахтін, В. В. Виноградов, С. М. Мезенін, В. А. Маслова, О. М. Мороховський тощо).

Ще Платон говорив про образ, включаючи це поняття у внутрішню форму його буття. У цього античного філософа образ стає синонімом слова «ідеї», яке трактується як безтілесні сутності, що існують до речей, поза ними й незалежно від них. Ідеї є прообразами реальних речей і досягаються не чуттями, а розумом [49, с. 236]. За Платоном, ідеї існують поза матеріальним світом і не залежать від нього. Вони – об'єктивні, а матеріальний світ лише підпорядковується їм. Таким чином, матеріальний світ – копія ідеї, а образ – це відображення матеріального світу, тобто копія копії ідеї.

Дуже важливим є розуміння образу у працях О. Потебні. Видатний український лінгвіст підійшов до визначення образності через виділення у слові внутрішньої форми, яка виступає «центром образу». Учений визначав внутрішню форму слова як «відношення змісту думки до свідомості; вона показує, яким чином уявляється людині її власна думка» [33, с. 98]. За

О. Потебнею, образ – це зв'язок між зовнішньою формою та значенням, який здійснюється за допомогою внутрішньої форми.

Поняття образу в літературознавстві асоціюється з відображенням навколишньої дійсності, яке змінюється відповідно до суб'єктивного сприйняття письменника та створюється за допомогою його творчої фантазії.

В есеїстичному творі мають місце як образи, так і образи-поняття – есеми, як їх визначив відомий дослідник есеїстичного твору М. Епштейн.

Американський філолог, назвавши одне зі своїх досліджень «На перехресті образу й поняття», звернув увагу на той факт, що образ саме таким і постає: міжвидовим, таким, що не має єдиної природи. Він зазначав, що есей прагне до того єдності життя, думки та образу, яке спочатку, у синкретичній формі, укорінялося в міфі. Лише потім ця цілісність міфу розділилася на три великі, знову і знову розгалужені дерева: життєве, образне і понятійне; описово-документальне, художньо-фантазійне та філософськомисленне. І найтонша, найжалюгідніша гілочка есеїстики, що пробилася в розколінні цих трьох величезних розгалужень міфу, раптом, далі витягаючись і розростаючись, виявилася наступницею головного стовбура, осередком тієї життя-мисле-образної цілісності, яка давно вже роздробилася в інших, далі і далі і далі [див. 65].

Звісно, художній есей без образного компонента уявити складно: такий твір ризикує перетворитися на журнальне / газетне звернення, науковий трактат, філософську працю. «Літературний есей – твір, побудований на образах і мислеобразах (есемах), тоді як публіцистичний – на поняттях і образах-поняттях. Науковий же есей уникає художньої образності, хіба що в ньому можлива “наукова образність”, під якою мається на увазі “категорія вторинної номінації”, “додаткова аналогія”. Проникнення їх у науковий текст є наслідком тотальної есеїзації словесного дискурсу в цілому, взаємопроникнення різних видів гуманітарного знання. Образність філософського дискурсу – це насамперед засіб “унаочнення вербально оформлених уявлень, що забезпечує їх зрозумілість для багатьох людей» ...,

відтак функція їх знову ж таки другорядна, покликана популяризувати думки й робити їх доступними для реципієнтів» [56, с. 81].

Есей, як відомо, твір довільної композиції, у якій образі компоненти є часто єднальними скрепами різних мотивів. Проте довільна форма есею аж ніяк не означає відсутності в ньому будь-якої специфіки — навпаки, вона легко впізнається, інтуїтивно вгадується в більшості текстів, котрі ми відносимо до цього жанру. Сутність есею в динамічному і природному чергуванні та парадоксальному єднанні різних способів світосприйняття. Якщо будь-який з них (образний чи понятійний, сюжетно-подієвий чи обсерваційно-аналітичний, філософсько-сповідальний чи морально-дискрипційний) почне різко домінувати, то есей відразу зруйнується як жанр, перетвориться на один із власних складників: на художню оповідь чи філософський щоденник, на лист-сповідь чи історичний нарис. Есей як унікальний твір тримається як ціле завдяки енергії взаємних переходів, миттєвих переключень із образного ряду на понятійний, із пафосно-відстороненого на прагматично-побутовий.

Слід звернути увагу, що письменницький есей – підґрунтя рефлексії, котра оприявнює її художньо-естетичний потенціал. Природу образності в есеїстичному творі, у якому процес жанротворення й текстотворення відбувається одночасно, можна назвати, слідом до П. Рікером, «бачити як інтуїтивне ставлення, котре утримує разом смисл і образ». Інакше кажучи, есеїстичний образ стає для читача засобом єднання й кореляції з новими цінностями, предметом набуття нових знань, об'єктом возведення на новий рівень гармонії з буттям.

Образа система есеїстики того чи того письменника – перспективний напрям літературознавчого аналізу. Наприклад, М. Гніздицька, досліджуючи есеїзовану історію української літератури Юрія Косача, зазначає: «В есеї “На варті нації” (як, зрештою, в усій Косачевій есеїстиці 30-х років ХХ століття) спостерігаємо оригінальну есеїстичну образність. “Мислеобразний” характер

мають знакові історичні події, національні герої, державні символи, географічні назви і назви населених пунктів» [10, с. 14].

Скажімо, вивчаючи есеїстику О. Забужко, О. Гук звертає увагу на важливу роль автора в цій творчості. Вона пише: «Образ автора в есеїстиці О. Забужко містить ряд прикметних ознак. Це, насамперед, філософічність, національна визначеність, інтелектуалізм, створення ситуації щирості, апелювання до власного письменницького досвіду, прагнення до співавторства з читачем, гостра аналітичність; літературний нарратив виступає в її есеїстичних текстах у ролі фактажу» [14, с. 104].

Образ в есеїстичних текстах, і не лише текстах С. Процюка, приваблює літературознавців. Так, відомий дослідник творчості прозової та есеїстичної С. Процюка О. Соловей так пише про його есеїстичну спадщину: «В аспекті суто стилістичному Процюк мені, чим далі, тим більше нагадує каменяра чи пак, скульптора-монументаліста, що вергає свої грубо обтесані мовно-образні брили-конструкції, утворюючи з них експериментальні композиції, часом — потворні й відразливі, не надто переймаючись тим, що стравити їх читачеві буде доволі непросто» [44, с. 42].

У подальших розділах роботи ми зупинимося детальніше на образах збірки «Гіркий світ, солодкий світ».

1.4. Збірка «Гіркий світ, солодкий світ» у літературно-критичному дискурсі

Есеїстична творчість з моменту своєї появи привертає увагу окремих літературознавців, проте не можна сказати, що цей вид творчості С. Процюка досліджується активно і системно. Усе-таки більше об'єктом вивчення стає прозова спадщина митця – автобіографічні, психологічні романи письменника. Тут варто згадати праці Л. Скорини, О. Солов'я, Є. Барана, І. Андрусяка, Б. Пастуха тощо. Разом із тим, дослідження тих чи тих аспектів есеїстики С. Процюка маємо в працях А.

Черниш, О. Солов'я, Т. Шевченко, В. Мельнічук тощо. Приміром, А. Черниш, досліджуючи есеїстичні збірки «Канатоходці», «Тіні з'являються на світанку», «Аналіз крові», доходить до висновку, що в них закладено чималий психоаналітичний потенціал. Дослідниця переконана, що есеїстика С. Процюка перебуває в єдиному смисловому і стильовому зчепленні з епічними творами, адже базується на засадах психоаналізу й філософізму. Вивчивши ідейно-змістове наповнення цих збірок, авторка узагальнює, що ключовими образами-поняттями есеїстики С. Процюка є страх, біль, образа, травма, невроз, провина, вибір, екзистенційна ситуація, межа, крах, відчай, криза тощо. Авторка пише, що названі збірки «репрезентують алгоритм появи і функціонування людської деструкції, а також механізми захисту, порятунку, пропрацювання з метою індивідуального психічного оздоровлення» [54, с. 213]. Також вона звертає увагу, що «С. Процюк пропонує механізми захисту, порятунку і розв'язання багатьох внутрішніх непорозумінь і конфліктів, затаєних образ і не пропрацьованих травм, комплексів і проблем, що нуртують індивіда упродовж життя. Ґрунтована на засадах екзистенціалізму, філософізму й психоаналізу, есеїстика С. Процюка відзначається психотерапевтичним ефектом, психічно оздоровлюючи і зміцнюючи реципієнта» [54, с. 217].

О. Соловей у монографії «Орґазм і відчай» також неодноразово наголошує, що есеїстична спадщина є продовженням прозової творчості митця. Разом вони становлять непочленовану цілісність. Зупинившись детально на аналізі збірки есе «Аналіз крові», митець називає тему письменника, письменницької діяльності однією з топових для всієї творчості митця, тож, забігаючи наперед, варто зазначити збірку «Гіркий світ, солодкий світ» як традиційну вже для спадщини митця в цілому. Дослідник звертає увагу на потужний автобіографічний струмінь письменника в есеїстиці, котрий меншою мірою прочитується в його прозових творах: «Хочу сказати наприкінці наступне: в теперішній час трансплянтованого

капіталізму в нашому суспільстві не так вже й багато великих і достойних людей. Одним із таких є Степан Процюк. Як не парадоксально, саме ця невеличка збірка принагідних есеїв дозволяє це зрозуміти значно більшою мірою, ніж деякі з романів письменника. Попри те, що на створення романів він поклав значно більше часових та енергетичних зусиль, це всім зрозуміло, зокрема, й мені. Чому так стається? Думаю, відповідь полягає в тому, що в есеях Процюка значно більше автобіографічної складової, особистісної інтимної екстремі, дошкульних зізнань і плачів, хоча їх не бракує і в романах також. У есеях майже зовсім відсутня маска, і читач спроможний це оцінити» [44, с. 106].

Есеїстиці С. Процюка чимало приділено уваги в працях Т. Шевченко. Про цю творчість вона пише як у статтях [57, 58, 59, 60], так і в монографії [56]. В одній з останніх статей досліджується портретна есеїстика митця, у тому числі й на матеріалі збірки «Гіркий світ, солодкий світ», котра є об'єктом нашого аналізу [60]. Ця збірка була відзначена українським Пен-клубом, потрапила до топового списку митців Прикарпаття у 2022 році. За це видання автор став лауреатом премії Фондації Українського Вільного Університету в Мюнхені.

У дослідженні Т. Шевченко наголошено, зокрема, на поетиці назви цієї збірки: «Назва “Гіркий світ, солодкий світ” також передає ідею супротивності життєвих перипетій, котрі випадають на долю письменника минулого та сучасності: С. Процюк цією назвою декларує ідею змінності, асистемності буття справжньої творчої особистості, котра а пріорі приречена на визнання й забуття, лаври і терна, що легко замінюють одне одного, уже самою своєю мистецькою сутністю» [60, с. 97]. Вивчаючи поетику есеїстичного портретування, авторка наголошує на важливості суб'єктивного начала у цій творчості, що проявилось в присутній редукції біографічних даних та посиленні емоційної тональності, перевазі асоціативності над фактажністю. Творчі техніки С. Процюка-есеїста переконливі і прочитувані. «Автор відтворює лише біографічну канву, йому набагато важливіше

відтворити власний образ письменниці, поміркувати про її місце на літературній мапі сучасної України з власного погляду та показати значення її творчості для сучасного читача, як він його бачить» [60, с. 97], – пише авторка.

У рецензії на книгу «Гіркий світ, солодкий світ» «Літературний і культурний лікбез від Степана Процюка» А. Черниш проаналізовано дві останні збірки С. Процюка «Відкинуті і воскреслі» та «Гіркий світ, солодкий світ». «“Гіркий світ, солодкий світ” – ще одна вагома мистецька підвалина у розбудові українського дискурсу разом із попередньою змістово суголосною збіркою “Відкинуті і воскреслі”, а також численними романами Степана Процюка (“Інфекція”, “Травам не можна помирати”, “Під крилами великої Матері”, “Пальці поміж піском” та ін.). Збірка есе здебільшого про відомих українських Тарас Шевченко, Василь Стефаник, Ольга Кобилянська, Олександр Довженко, Євген Маланюк та ін.) (й окремих знакових зарубіжних письменників (Еміль Чоран, Пабло Куельйо) засадничо маркує світ українства, якому випало виформовуватися і випростовуватися у непростих життєвих обставинах (Тарас Шевченко, Степан Руданський, Михайло Коцюбинський), долати численні психічні і фізичні хвороби (Тодось Осьмачка, Ольга Кобилянська), ставати на прою із режимом (Борис Антоненко-Давидович, Євген Маланюк)» [54], – акцентує увагу авторка.

Дослідниця докладно аналізує всі три частини збірки і доходить до думки, що перша з них суттєво окреслює трагедію душі і тіла письменників, а також фрагментарно представляє авторські літературознавчі і літературно-критичні коментарі до окремих творів українських письменників, вартих, на думку С. Процюка, особливої уваги. Друга частина побіжно розкриває секрети психології творчості письменника, зокрема, українського письменника, вибудовуючись у своєрідні *психологічні замальовки*. Про це митець уже писав неодноразово, зокрема у своїй книзі «Канатоходці», котра побачила світ у двох виданнях. Не менш цікавими є й інтерв'ю, що логічно завершують збірку «Гіркий світ, солодкий світ», висновуючи про місце

збірки у творчості Степана Процюка, його літературні і навколо літературні теми, авторські побажання і сподівання. Про есеїстичну природу цих інтерв'ю, зокрема, також писала дослідниця Т. Шевченко [60].

На думку А. Рогашко, важливим у збірці, котра постала об'єктом нашого аналізу, є автобіографічний струмінь самого автора, є унікальним той факт, що про класиків говорить інший класик – класик сучасності, як його називає авторка рецензії: «Мені імponує, як у книзі С. Процюк спілкується (наче заграє?) з читачем. Це доволі незвичайно, бо створює відчуття безпосереднього контакту: *«..тож я дозволю собі після крапки випити чашку кави за своє і ваше здоров'я»* // *«...а ти хто такий, можете спроквола зауважити ви, щоб тужитися робити такі монументальні умовиводи?»*. Мимоволі всміхаєшся, бо начеб чуєш голос письменника і, здається, бачиш його поряд. Таке спілкування з читачем на сторінках книги увиразнює і «оживлює» й власне класиків, про яких розповідає наш, даруйте за пафос, живий класик» [38].

Указана рецензія більшою мірою побудована на власних відчуттях критика від прочитаного і меншою мірою в ній ідеться про засади ідіостилю автора, тим не менш вона прикметна уже самою увагою до нової книги, усвідомлення важливості її в загальному доробку митця.

Загалом, варто відмітити, у вказаних рецензіях, статтях лише побіжно аналізується композиція та образна система збірки, тож цим аспектам варто приділити увагу детальніше в подальших розділах дипломної роботи.

РОЗДІЛ 2

КОМПОЗИЦІЯ ЗБІРКИ «ГІРКИЙ СВІТ, СОЛОДКИЙ СВІТ»

2.1. Структурні особливості збірки

Збірка «Гіркий світ, солодкий світ» цікава своєю структурою. Вона складається з 3-х частин. У першій мають місце портретні есеї про українських письменників, громадських і культурних діячів ХІХ-ХХ століть. Серед героїв творів – Тарас Шевченко, Володимир Винниченко, Євген Маланюк, Григорій Тютюнник, Оксана Петрусенко, Петро Шекерик-Доників тощо. Більшість творів присвячена власне письменникам. Серед персонажів Процюкових есеїв є й декілька наших сучасників: Леся Івасюк, Василь Карп'юк, Софія Міколяш тощо. Одні герої книги С. Процюка достатньо відомі: Михайло Коцюбинський, Ольга Кобилянська, Володимир Винниченко, Олександр Довженко. Інші – менш відомі широкій аудиторії:

Леся Івасюк, Софія Міколяш (Міа Д'арк), Тарас Мельничук. Створюючи есеїстичні портрети відомих митців, С. Процюк не зупиняється на хрестоматійних відомостях біографій митців, а відшукує маловідомі факти з їх життя, подає власне бачення того, яким він був у власній уяві, розставляє особистісні акценти того, яке місце того чи того героя в історії літератури і культури України, і закликає те саме зробити читачеві. Наприклад: «Не аналізуючи зараз весь масив сучасної української літератури..., радію появі кожного твору, пронизаного золотим перетином і талантом...Прочитавши книгу Василя Карп'юка, я зрадив, що той перетин і таємниця сили таки присутня тут, починаючи від оформлення малюнків художника і завершуючи тілом літератури – змістом самої книжки. Здається, зараз письменникам особливо важливі поєднання змісту, оформлення, активної, але не нав'язливої реклами, звичайної людської удачі. Решту складників додайте самі» [35, с. 85].

У другій частині збірки представлено авторські рефлексії на тему особистості письменника, його буття як виняткової особистості. У більшості випадків тут представлені есеї, які письменник уже оприлюднював у попередніх своїх збірках, зокрема, збірці «Канатоходці» («Канатохідці»): «(Не)блиск і (не)злиденність однієї (не)поезії» (письменник і кохання)», «Жіноче, занадто чоловіче (письменник і поезія)» тощо. Ці есеї або повністю дублюють попередні варіанти, або представлені у новій редакції. Окремі твори є новими, наприклад: «Поміж плачем і сміхом (Антон Морговський)».

Третя частина – інтерв'ю з письменником, у яких він ділиться актуальним, на його думку, розумінням минулого й сучасності. Фрагменти окремих інтерв'ю можуть цілком претендувати на статус мініесеїв.

Остання частина збірки названа «Бонус». Це ще один есей, котрий названо «Переформатування». Він написаний у розпал пандемії коронавірусу, тож тут автор ділиться власними міркуваннями про кінець буття, про самотність, покинутість сучасної людини, перспективи України в

протистоянні США і Китаю в контексті пандемії коронавірусу та про інші нагальні на той час питання.

Проаналізуємо зміст і структуру кожної з частин окремо. Однак спершу зупинимося на назві збірки «Гіркий світ, солодкий світ». Так названо один з есеїв збірки, присвячений Максимові Рильському. Сама назва відсилає до відомої поезії неокласика «Солодкий світ». За жанром цей вірш – сонет, котрий написаний був 1919 року та увійшов до збірки «Синя далечінь». Цю збірку критики вважають неокласицистичною. В. Панченко так писав про цю збірку: «Синя далечінь 1922 р. явила читача поета уяви, володаря поетичної держави, “столицею” якої, можливо, був “співучий Лангедок”» [29, с. 8]. Дослідник деталізує свої узагальнення в такий спосіб: «Атмосфера, в якій поєднано струми класицистичні та романтичні: погідна ясність славлення молодості й кохання, поклоніння богам, збирання винограду, тривожний неспокій утечі бентежної душі в якийсь інший, вільний від скверни, оповитий поезією світ. «Солодкий світ», як висловився поет в одному з віршів» [29, с. 8].

Сама поезія належить до інтимної лірики. Поет написав цей вірш у 1919 році. Епіграф до вірша, лексика старослов'янського походження (благословляє, прозріли) вказують на вплив біблійних джерел. Вірш написаний під впливом особистих переживань, перших особистісних прагнень і розчарувань. Тоді, 1918-1929 рр., письменник працював учителем у селах Сквирського повіту, а ще паралельно викладав у київській залізничній школі, на робітничому факультеті Київського університету та в Українському інституті лінгвістичної освіти. «Сама поезія сповнена світлих почуттів кохання і любові до світу у зв'язку із цим. Ліричний герой поезії, пізнавши справжнє кохання, відтак зумів побачити світ в усій його красі й повноті. Саме кохання надало йому снаги до життя і пробудило захоплення красою навколо» [61, с. 918].

Узори надвесняних тонких віт,

Твій погляд, ніби пролісок несмілий,

Немов трава, що зеленить граніт,

Неначе спогад нерозумно-милий...

Солодкий світ.

«У вірші три строфи кожна закінчується образом-символом “солодкий світ”, що уособлює любовний щем, щирість почуттів від перших переживань, приємні відчуття пізнання іншої людини по-новому. Головний мотив вірша – треба пройти довгий та тернистий шлях за для розуміння та сприйняття “солодкого світу”. Іншими словами, солодкий світ – це нагорода, яку варто заслужити» [61, с. 918]:

Чи янголи нам свічі засвітили

По довгих муках безсердечних літ,

Чи ми самі прозріли й зрозуміли

Солодкий світ? – завершується поезія риторичним питанням.

Проте власний есей про Максима Рильського С. Процюк називає «Гіркий світ, солодкий світ», причому «гіркий» винесено на перше місце. В есеї автор розмірковує про долю відомого неокласика, якому, по суті, одному з “грона п’ятірного” вдалося вижити, пристосувавшись до вимог влади після сидіння у Лук’янівській в’язниці. Як сказав В. Панченко, «1932 р.... поет заговорив... здушеним голосом. Тепер він змушений був рахуватися з «цензором в собі» і писати «правильні» вірші. Утім, це надто сумна повість – “Поет у час репресій”» [29, с. 14]. Про це, власне, і есей С. Процюка: про митця, наділеного винятковим талантом, творця, який вимушений був виживати в умовах тоталітарної радянської влади і соцреалістичних канонів у художній творчості. Солодкий світ поетичних пошуків у літератора почав різко контрастувати з гіркими реаліями життя, тож трагедія поета – в постійному стримуванні і самоперевірці себе, в перманентному борінні із власним талантом і власним сумлінням. По суті, усі есеї книги С. Процюка – про митців, доля яких весь час спрямовувала то до гіркого, то до солодкого світу, і в цих полярностях гартувалася їхня творчість, їх талант, виокремлювалося їх місце в українській літературі і культурі загалом.

«Солодкий світ високоталановитого поета був завжди прихованим від гіркого світу радянської дійсності» [35, с. 66], – завершує есей С. Процюк.

У назві есею, як і всієї збірки – антитеза. Це, як відомо, “стилістична фігура, побудована на підкресленому протиставленні протилежних явищ, понять, думок, почуттів, образів для підсилення виразності” [8, с. 46]. Основне призначення антитези полягає, з одного боку, в тому, щоб наочно й яскраво протиставити різні за своїми якостями та властивостями сутності або протилежні прояви однієї й тієї ж сутності, а з іншого, – щоб уточнити їх кардинальну й наочну відмінність, зробивши їх семантичним фокусом фрази. «Саме суперечливість, постійне тяжіння до різних полюсів, намагання віднайти себе у полярних реаліях буття – це ті риси, які вип’ячує С. Процюк, пишучи про М. Рильського, і, забігаючи наперед, про більшість своїх героїв-письменників. В есеях відсутні одноколірні узагальнення, чорно-білі характеристики, безапеляційні дефініції і клішування. Навпаки, основний меседж С. Процюка-есеїста – створення портрета героя з живим обличчям: з пристрастями, фобіями, пріоритетами і запереченнями. З вказівкою сильних і слабких характеристик його як митця. З акцентом на витoki його творчості, джерела натхнення, творіння, боріння, долання» [61, с. 919]. Ось в есеї про Максима Рильського варто звернути увагу на таке: «Хто зараз може реставрувати те, що пережив Максим Рильський? Принаймні він допомагав гонимим письменникам, рятував, де міг, ошмаття української культури, будучи ще й укладачем “Антології української поезії”. Зберіг власну незнищенну людяність – і ще культивував і в інших, що були достойними такого душевного садівництва...» [35, с. 65].

Або в есеї «Людина-смолоскип» про Богдана Антоненка-Давидовича читаємо: «Усі українські дисиденти, так би мовити, вийшли не з “Шинелі” Гоголя, в з-під батьківського благословення Бориса Антоненка-Давидовича. Там, у мертвотній темряві, в офіціозі радянського Києва 60-70 років цей немолодий світський апостол запалював смолоскип, який світив спокійно й завжди, незважаючи на київську політичну погоду» [35, с. 48].

«Отже, есей “Гіркий світ, солодкий світ” є центральним у збірці і в першій її частині. Решта творів – це, по суті, варіації на тему гірко-солодкого світу життя інших відомих українських письменників, серед яких Тарас Шевченко, Степан Руданський, Василь Стефаник, Євген Маланюк тощо. Есеї про митців, більшість із яких письменники, решта – співаки, культурні і громадські діячі, автор розмістив за хронологією життя самих героїв книги. Відтак відкриває збірку і перший розділ есей «Медіум Тарас (Тарас Шевченко)» про Кобзаря, який, як відомо, представляє першу половину і середину ХІХ століття, а завершує розділ твір «Олекса Довбуш. Таємниця Сили» Василя Карп’юка, у якій створено образ сучасного письменника, видавця, аніматора крізь його останню книгу про найвідомішого з опришківських ватажків у Карпатах» [61, с. 920].

У більшості назв творів – або образ-характеристика («*Богиня* (Ольга Кробиллянська)»), «*Медіум Тарас* (Тарас Шевченко)»), «*Стоїк* (Іван Карпенко-Карий)»), або образ-контраст як наголос на труднощах у життєвій долі («*Славетна і нещаслива* (Оксана Петрусенко)»), «*Кілька правд Михайла Коцюбинського*»), «*Угода між ліками та отрутою*» (Тарас Мельничук) тощо. Степан Процюк, автор експериментального відеоблогу «Українські письменники: колаж емоцій», і в есеях збірки «Гіркий світ, солодкий світ» намагається експериментувати, наголошуючи на темних і світлих сторонах душі українського митця, що звісно, не могло не позначитися на їх творчості. Наприклад, в есеї про Тараса Мельничука, в’язня радянських таборів, жертви репресивної психіатрії, лауреата Шевченківської премії, читаємо: «Його власне життя було повне суперечливих вражень, стихійних поривів, зустрічей і прощань, безстрашності й повної непридатності для кабінетного життя офіційного поета. Писав вірші, не добираючи слів, а стихійно, рвучко, байдуже до друку й почесей. Саме життя, вільне від будь-якої кон’юнктури, водило його рукою, мовби саме тривання Тараса Мельничука було протистоянням совковій застиглоті з її повзучим потягом до смерті» [35, с. 72].

Другий розділ збірки присвячено письменникові як такому: творчій особистості, наділений особливим талантом образотворення за допомогою вербальних засобів. С. Процюк в есеїстичний спосіб розповідає про буття письменника як людини творчої, називає сильні і слабкі сторони такої творчої особистості в побуті, в особистісному спілкуванні, у коханні, у родині, у колективі тощо. Самі назви творів визначають ракурси есеїстичного міркування автора: «Спокуса і шибениця (письменник і політика)», «Aqua vita і aqua mori (письменник і алкоголь)», «Сім'я-фетиш, сім'я-кайдани (письменник і сім'я)», «Жіноче, занадто чоловіче (письменник і дружба)» тощо. Есеїст чимало міркує про сутність письменницької справи, уникаючи називання її професією. Тож у цьому сенсі думки С. Процюка суголосні думкам В. Махна про письменницьку справу як виняткову діяльність, висловлені в його останній збірці есеїв «З голосних і приголосних»: «Письменник найменш загрожений втратити професію, бо видимих її ознак не має. Ніхто не може точно оповісти, як із мільярдів слів народжується зв'язаний текст, який ніхто до тебе не створив. Ти володієш виключно засобами – олівцем, стосом паперу, комп'ютером, вордівською програмою, але процес писання відчуваєш інтуїтивно, наче метафізику – без пояснень, на віру. Бо те, чого не можна пояснити логікою чи виміряти, – не може уважатися професією, але годиться як вид діяльності» [24, с. 249].

Степан Процюк в есеїстичний спосіб, сам будучи письменником, створює образ митця без прикрас, намагається подати різні сторони його буття – художнє, творче, індивідуально-особистісне, інтимне, креативне, культурне, громадсько-політичне, філософське і навіть потойбічне. Творчу особистість названо людиною, наділеною даром, але в багатьох випадках асоціальною, або ж мало зануреною в соціальне буття, тож приватне життя митця і творче його життя – цілком відмінні речі, з якими варто рахуватися. Між цими сторонами буття, на думку есеїста, більше спільного, аніж відмінного, однак треба бути готовим, що такі люди далеко не завжди щасливі і можуть легко уживатися з іншими в одному просторі. Творче

обличчя митця і його реальне буття – часто речі вкрай несумісні і непередбачувані. Наприклад: «Ольга Кобилянська, допустимо, на сторінках свого дівочого щоденника й у листах до Осипа Маковея – дві різні Ольги. Перша – свавільна й необмежена тодішніми рамками етики у своїх пошуках кохання й коханого. Друга – терпелива й навіть жертвна у своєму змалюванні всіх переваг, які чекали б на Маковея у випадку його одруження з нею. Але він одружився зі значно молодшою, що не мала жодного стосунку до літератури. Що ж, Кобилянській не пощастило знайти цього загадкового сімейного щастя. Але чи так уже шалено вона цього прагнула, щоб іти на компроміс із власними уявленнями про шлюб, які описані в повістях “Людина”, “Царівна”»? [35, с. 103-104].

Роль саме портретного есею в цьому сесні особлива. Закарбовуючи в собі оповідь про найбільш вагомні сторінки буття митців у різні періоди української історії, портретні есеї разом із тим ставали і дзеркалом буття українського суспільства як такого, набували філософсько-естетичної ваги. Через звернення до минулого й майбутнього, через звернення до досвіду ідейно-політичної ваги портретний есей у книзі С. Процюка відобразив певні видозміни та трансформації.

С. Процюк виділяє у письменника як творчої особистості такі характерні якості: готовність до ризику, імпульсивність, незалежність суджень, нерівномірність успіхів у аудиторії, почуття гумору чи навпаки підкреслений песимізм, самотність, пізнавальна скрупульозність, неприймання на віру, критичний погляд на такі речі, які вважають «священними», усталеними, сміливість уявлення та мислення, небоязнь іти в розріз із стереотипами, рішучість у парадоксальності. Це риси більшості українських письменників, портрети яких створено у книзі.

С. Процюка у збірці «Гіркий світ, солодкий світ» передусім цікавить письменник з живим, а не нав'язаним суспільними стереотипами суспільством. Зі шпальт збірки постають не вожді, не ікони, не пророки, не

трибуни і не лідери думок, а обдаровані особистості з нагальними життєвими потребами.

З іншого боку, на шпальтах чимало відбувається з того, що можна назвати переосмисленням канону. Перевизначення творчості класиків, самої постаті у світлі канону й деканонізації – ось такі основні інтенції есеїстичних текстів цієї частини збірки. Уже саме звернення в першому тексті до постаті Тараса Шевченка («Шевченко як свобода») задає напрям усім подальшим текстам щодо переосмислення канону як такого у позиціонуванні того чи того митця в літературному процесі.

Показовим у цьому сенсі є есей «Між філософією і тортурами» (Еміль Чоран), у якому представлено міркування з приводу творів французького митця Еміля Чорана та й власне про місце цього автора в літературі. Сам автор-есеїст оцінює творчість Чорана з письменницької і есеїстичної позицій: «Еміль Чоран знав щось *таке*, важливе чи моторошне, універсальне чи локальне, що позиціонує його спадщину окремо від усіляких контекстів. Принаймні так видається мені як літератору. А останні, як відомо, люди із – без іронії! – поверховим та безвідповідальним щодо наукової логіки і закономірностей – мисленням. Читаючи Чорана і про Чорана, я часто ловився на підліткових книжкарських емоціях: зачудуванні та огиді, захопленні та неприязні, співчутті та презирстві. Не було лише байдужості, яка є нерідкою супутницею мого читацького досвіду...» [35, с.124].

Твір С. Процюка – це есей в есеї: у ньому є фрагмент розпочатого С. Процюкам есеїстичного роману про Е. Чорана, написаного під впливом його песимістичних есеїв та афоризмів у стані надособливого емоційного піднесення. Головна думка, однак, у матеріалі не про цього румунсько-французького філософа, а про митця як такого, про виняткове буття творчої особистості. Для такої людини головне – незалежність і неупередженість, почуття власної свободи, як сказав би інший відомий есеїст К. Москалець, «нікомуненалежності» і «нічомуеналежності». З іншого боку, митець кровно пов'язаний зі своїми героями і своїми образами, які, у свою чергу,

тісно пов'язані з його підсвідомістю, відтак цей вплив обопільний і такий, на який приречені обидві сторони: «Письменник є лише тінню власних книжок. А вони – його серце і легені, очі і мозок» [35, с. 102], – афористично наголошує автор книги «Гіркий світ, солодкий світ».

У всіх творах, де створено образ митця, автор підкреслює, що діячі мистецтва – звичайні люди. Наприклад, наприкінці есею «Сім'я-фетиш, сім'я-кайдани» (письменник і сім'я) читаємо: «Кожна щаслива сім'я є щасливою однаково, а нещаслива – по-різному. Може, все навпаки. У будь-якому разі письменники щодо цієї аксіоми не є винятками» [35, с. 131].

Привертає увагу есей «Німби на порожнечю» про ідеалізацію письменника, як сказано у творі, «потягу до кумиризації» [35, с. 142]. Ці процеси автор намагається якось обґрунтувати, проте в більшості випадків вважає їх штучними і надуманими, адже вони не мають нічого спільного зі справжнім талантом. Тенденції кумиризації, на думку автора, посилюються в сучасному літературному процесі. На жаль, це перетворює літературні твори на продукти споживання, в якості прикладу згадується Пабло Куельйо, який приїздив на львівський форум видавців і якийсь чоловік поцілував йому руку. Есеїст не приймає таке ідолопоклонство, вважаючи, що справжній талант не замінити жодною фетишизацією чи ідолопоклонінням: «Звісно, що існує немало винятків, які не підтверджують це правило. Наприклад, феномен Еріха-Марії Ремарка чи Умберто Еко. І ці винятки дають шанс для обережного оптимізму. Адже існують не лише німби над порожнечю, але справжнє сяєво таланту» [35, с. 142].

Третій розділ збірки – зібрані інтерв'ю письменника. Серед них «Штовхатися ліктями – це не моє» (з Катериною Бондаренко), «Ніщо не має відволікати людину від її призначення, хоч як би було важко» (з Ольгою Манчук), «Є велика різниця між письменником і письменником-педагогом» (з Ольгою Квасинцею). У більшості інтерв'ю С. Процюк чимало розмірковує, філософствує, тож його відповіді можуть претендувати на статус мініесеїв, адже в них чимало авторських узагальнень, цікавих парадоксів,

несподіваних інтерпретацій очевидних і неочевидних речей. Приміром, в останньому творі читаємо: «Маю глибоку неприязнь до всього, пов'язаного із совком та радянським світом; тому мої романи на цю тему – це і про вичавлювання із сучасної української людини малоросійської байдужості, глухої неприязні до рідної мови й багато чого іншого, прихованого на денці наших душ...» [35, с. 169].

В інтерв'ю-есеях, і тексти С. Процюка в цьому сенсі не є винятком, «сам діалог рідко нагадує суперечку чи дискусію. Це, швидше за все, своєрідний “симпозіум” двох однодумців, у якому одна субстанція опуклює іншу шляхом наперед заданого напрямку спілкування. Голоси інтерв'юєра та інтерв'юйованого перегукуються між собою за принципом музичної гармонії, мета діалогу – дати можливість письменникові поміркувати про художню та іншу творчість спонтанно, наживо. Процес мислеспородження відтворюється ледь не на очах читачів, наче тут і зараз, обопільно й суголосно. Такі твори передають відчуття реальності та синхронності двох учасників комунікації, проте першу скрипку грає все-таки митець» [57, с. 84].

На думку Т. Шевченко, есеї третьої частини книги «Гіркий світ, солодкий світ», як і в попередній збірці «Відкинуті і воскреслі» С. Процюка, «засвідчили їх метажанрову природу. Таким творам властива одночасна задіяність в літературі і медіапросторі, підґрунтям таких творів є структурні, а не культурно-тематичні чинники. Таким текстам властиві рух, пізнання і самопізнання, народжене в діалозі, головною інтенцією таких творів є авторефлексія, спричинена питаннями. Саме вони актуалізують письменницьке міркування, структурують його у рефлексивні нотатки» [56, с. 86].

Остання частина книги – есей «Переформатування», яку автор-укладач оформив в окремий розділ із назвою «Бонус». Тут ідеться про міркування автора про кінечність буття людини, спричинені пандемією – збірка побачила світ 2020 року у розпал недуги коронавірусу. В автора своє бачення причин і наслідків хвороби, яка охопила увесь світ: «Пандемія сплутала всі

світові плани і прогнози, усі концепції про майбутню безконфліктність, завершення історії та рай на Землі. Так багато працювали над космополітичною солідарністю над планетою без кордонів і концепцією глобального села – виходить, що ця кропітка й самовіддана робота мільйонів людей іде коту під хвіст на невизначений термін!» [35, с. 171]. Про це писав автор на шпальтах різних видань також. Цей есей засвідчив, що професійна літературна освіта, вишуканий естетичний смак, усвідомлення літературної спадкоємності, чималий письменницький досвід, обізнаність із сучасними літературознавчими і культурологічними методологіями дозволяють «газетній» есеїстиці С. Процюка вписувати ті чи ті теорії в загальнокультурний контент сучасності, так і безпосередньо соціально-філософський дискурс.

Отже, композиції збірки «Гіркий світ, солодкий світ» властиві продуманість, системність і впорядкованість. Збірка дозволяє окреслити такі маркери творчої манери С. Процюка як есеїста: осмислення в історичному і національному контекстах досвіду українського письменства, актуалізація кращих здобутків вітчизняної літератури в сучасному історико-культурному контексті, дослідження постаті українського літератора з нових ракурсів, з'ясування вітчизняної літературної традиції та ревізія канону, мистецька вибагливість, формування (з опертям на історичну тяглість) власної культурної та національної ідентичності, усвідомлення літератури як динамічної системи, а письменника – поважної постаті із звичайними земними потребами.

Збірка С. Процюка засвідчила високу філологічну культуру: твори рясно наповнені датами, назвами, цитатами, автоцитатами.

2.2. Персоносфера збірки в контексті її побудови

Р. Бенедікт, Ю. Лотман, С. Лур'є називають традиції, вірування, звичаї та ритуали «сакральним ядром культури». Це поняття, увійшовши в

культурологію, породило інше – «персоносфера». На думку О. Червінської, «персоносфера – це специфічна сукупність об'єктів, що можуть бути визначені як персонажі» [52, с. 10]. Н. Нікоряк, посилаючись на Г. Хазагерова, пише, що «персоносфера виступає як універсальне явище, проте, залежно від середовища прояву, воно може мати свою специфіку. Крізь особистісний склад персоносфери прочитуються певні історико-культурні реалії, конкретизуються уявлення, осмислюються цінності, формулюються концепти, робляться узагальнення. В її системі ідентифікуються й самі особистості» [27 с. 99].

Сфера уявлень про персоналії є критичною для життя соціуму, скріплюючи його, допомагаючи його членам вирішувати проблеми самоідентифікації та ідентифікації інших, служить крос-культурним мостом спілкування, є індикатором того, що відбувається з іншими соціумами. Це саме стосується і творчості певного митця. З огляду на персоносферу текстів можна скласти уявлення про світогляд автора, коло його інтересів, переваг, погляди, життєву і громадянську позицію. Письменник – головний герой творів С. Процюка. Переважно йдеться про феномен українського письменника, хоча літератори інших країн також згадуються. У першій частині збірки є портретні есеї, присвячені Т. Шевченкові, С. Руданському, І. Карпенку-Карому, В. Стефанику, В. Петрову, В. Винниченку, О. Довженку, О. Кобилянській, О. Петрусенко, Б. Антоненку-Давидовичу, П. Шекеріку-Дониківу, М. Коцюбинському, Є. Маланюкові, М. Рильському, Г. Тютюннику, Т. Мельничукові тощо. Принагідно згадуються й інші українські митці, хоча при цьому не йдеться про персональні портрети: М. Зеров, М. Скрипник, М. Куліш, В. Підмогильний тощо. Серед іноземних літераторів вряди-годи згадуються У. Еко, Е. Чоран, С. Єсенін тощо. В есеях практично не мало згадуються представники російської літератури.

З огляду на це, цілком можна зробити висновок, що есеїст особливо трепетно ставиться до українського письменника як до виняткової творчої особистості, вимушеної жити в постійних обмеженнях і доланнях труднощів. Поняття український митець для нього означає щось набагато більше, ніж лише письменник, і водночас, про що неодноразово йшлося, щось більше, ніж просто український, тобто національно та регіонально обмежений «майстер культури». Усі видатні українські митці прагнули запалити дороговкази, які вічно жили в душах українських читачів і не тільки, і продовжують жити зараз, їх роль і значення сьогодні зростає в рази. У збірці переважно йдеться про персоналії, які вийшли за межі нашої літератури, ставши частиною світових літературних тенденцій. Ось, наприклад, як починається есей про В. Стефаніка: «Він ніколи не страждав від переоцінювання свого письменницького Его. На власному ювілеї, коли йому виповнилося 55 років, у Львові громадськість Галичини відзначала не лише дві п'ятірки письменницького народження, але й 25-річчя виходу до читача його першої збірки "Дорога". З усієї України злітали привітання. Цей ювілей остаточно дав усім зрозуміти, так би мовити, екзистенційний тріумф не вузькогалицького й національного українського письменника Василя Стефаніка, чиї твори вільно вплетені до контексту світової літератури» [35, с. 18].

При цьому, слід звернути увагу, важливим є той факт, що та чи та персона постає об'єктом індивідуально-особистісного сприйняття, пропущеного крізь авторську свідомість автора-есеїста. У таких творах «авторська модальність вкраплюється не з метою самопрезентації, самопізнання або самоутвердження, а заради об'ємнішого змалювання постаті, адже автор, сам будучи зануреним у літературний процес, бажає занотувати власне бачення проблем та парадоксів буття українських митців його часу» [62, с. 123].

Портретний есей у варіанта С. Процюка, присвячений певній персоні – українському митцеві, розробляє певний аспект концепції його як людини і

творця, розкриває внутрішній світ, соціально-психологічну мотивацію його вчинків, індивідуальне та типове в характері, поведінці, вчинках. Есеїст відбирає з поміж чималої когорти українських діячів літератури та культури, реального життя такі постаті, які втілюють основні типові риси свого соціального середовища та одночасно відрізняються своєрідністю рис характеру, оригінальністю думки. І потім створює не фотографічне зображення, а пише своє відображення індивідуального образу. У цих творах годі шукати докладних фактів біографії, документальних свідчень. Часто письменники показуються у нетривіальній ситуації. Тому для автора дуже важливо виявити таку «ділянку» на життєвому шляху героя, яка містить якісь неординарні труднощі, має драматичний характер – передусім ідеться про радянське чи імперське минуле. Саме тут можна виявити конкретні прояви характеру певного митця, його таланту, завзятості, працьовитості та інших вагомих з погляду досягнення мети якостей.

Портретний есей як жанр авторської епо-белетристики дозволив Процюкові уявити своїх героїв у нетривіальній ситуації, не просто розкрити їхню систему цінностей і висловити своє ставлення до неї, а й відкрити у своїх героях індивідуальні точки зростання, моменти подолання себе, виходу за рамки звичного, передбачуваного задля досягнення своєї мети, захисту та просування суспільно вагомих ідеалів та цілей. Предметом документально-мистецьких досліджень С. Процюка в портретних есеях поруч із особистістю героя завжди ставала проблемна ситуація, на вирішення якої письменник і мислитель С. Процюк використав багатий аналітичний досвід, теоретичні методи та підходи (переважно це зовнішні конфлікти з системою в долі письменника, які породжували внутрішні конфлікти), а для проникнення в психологію досліджуваної особистості спирався на методи художні (наприклад, дуже любляв прийоми антитези).

З огляду на збірку «Гіркий світ, солодкий світ», українська література – феномен дивовижний, щось неповторне, те, що у високохудожній формі зосереджує величезний пізнавальний, емоційно-естетичний та духовний

досвід», а український письменник – це транслятор цього досвіду і цього потенціалу до читача. С. Процюк пише про сильні і слабкі сторони буття українських письменників як звичайних людей, адже в кожній людині є сильні і слабкі сторони характеру. Це природньо. Єднає усіх персон в есеях гуманізм, тобто система загальнолюдських цінностей, сукупність ідей, принципів, традицій, що цінуються народами протягом багатьох століть. Вони вищі за політичні чи інші акценти, однак національний складник у С. Процюка наближається до гуманістичного. Загальнолюдськими цінностями є предмети і явища як духовного, так і матеріального штибу, які вагомі для суспільства, всіх соціальних груп і будь-якого індивіда, наділені здатністю задовольнити інтереси людини. Створені образи митців так, що наділені ідеальними, духовними цінностями, їм властиві моральні принципи та встановлення людини на добро, благоустрій думок та вчинків, справедливість, честь, гідність, милосердя та як найвищий вияв духовності – гуманізм стосунків до людей та між людьми. Ось, наприклад, як пише есеїст про творчість свого улюбленого автора В. Стефаніка: «Його новели нетлінні. У світі горизонтальної зрівнялівки соціальних мереж, часто викривленої толерантності, нової великої Одинокости через пандемію його новели – донині ! на правду! – ще здатні пропікати наші душі соромом, катарсисним співчуттям і гріти любов'ю» [35, с. 26].

Звісно, може здатися на перший погляд, що есеїст універсалізує українського митця. Однак, з огляду на представлені тексти, кожен письменник має свою логіку, свою думку про світ і людину, свою систему цінностей. Автор, зрозуміло, має власну концепцію буття, але не придушує особистість своїх героїв, хоча може вступати із нею діалог. На поліфонії голосів, діалозі особистостей будуються багато творів. Есеїст сперечається, погоджується, підтримує, спростовує, розвиває, руйнує, продовжує зроблене попередниками та сучасниками. І тут важливо чути різні голоси різних письменників, які говорять про те, що таємниця буття людського не в тому, щоб тільки жити, а в тому, для чого жити. Ось у творі «Багатоликий» про

Віктора Петрова (Домонтовича) читаємо: «Гадаю, Віктор Петров-Домонтович-Бер, усе життя змінюючи маски, іноді залишався без них. Якщо би за ним тоді спостерігав якийсь папараці з небес, то побачив би безконечно печальне й безконечно перевтомлене лице людини, яка вміщувала – і вродженими талантами, і волею історії – у собі множинність особистостей...» [35, с. 30].

Створено образи митців, як свідчить аналіз збірки, за допомогою більш-менш тотожних есеїстичних технік і прийомів, а саме:

- 1) есей починається невеликим вступом-преамбулою, у якій есеїст пояснює, чому він звернувся саме до цієї персони;
- 2) у тексті немає докладної розгорнутої біографії митця. Натомість подаються цікаві (важливі з погляду автора) певні факти, події, ситуації, явища. Нерідко подаються зовсім маловідомі факти;
- 3) усі ці факти, події, явища потрібні авторові, аби їх на власний розсуд прокоментувати, вписати у певні контексти;
- 4) в окремих випадках згадуються вислови цих персон, вони ефектно вплітаються в основну тканину розповіді;
- 5) постійною є апеляція до художніх творів письменників. Назви текстів є важливим тлом есеїстичної рефлексії, як і цитування текстів;
- 6) можливою є історія особистого знайомства автора з творами певного митця, про якого створено портретний есей, допускається особистісна оцінка його спадщини;
- 7) завершується есей певними узагальненнями про роль обраного для портретування митця в історії літератури чи деінде або іншими узагальненнями, вартими, на думку автора, оприлюднення.

Проаналізуємо в цьому сенсі есей «Угода між ліками та отрутами» про Тараса Мельничука, поета-дисидента, політв'язня, жертви психічних катувань радянщини. «Патріот України, Страстотерпець (не знаходжу іншого слова для цієї Божої людини з мученицькою долею), Князь роси — таким у

нашій пам'яті залишиться Тарас. Його лукава доля з арештами та засланнями була справді Тарасовою, Шевченковою. Здається, це невблаганний фатум, охрестивши Поета, повів його стежкою Правди через терни найжорстокішої в світі імперії. І Т. Мельничук був одним з тих «Апостолів правди і науки», які не зломались і не дали зламати хребта своєму народові» [30]. С. Процюк створює образ стоїка, борця, незламної особистості, схиляється перед його силою, незламністю попри життєві випробування. Розповідає про особисті зустрічі з ним, зокрема тоді, коли, будучи членом «Нової дегенерації», на світанні власного літературного становлення, попросив дати оцінку власній творчості. Згадує, як Т. Мельничук у своєрідний спосіб благословив автор книги «Гіркий світ, солодкий світ» у творчості. Ось як це описано в тексті:

«- Пане Тарасе, моїх віршів не розуміють... Кажуть, що дуже складно...

Він підняв на мене очі:

- Дай погортаю твої вірші...

Я застиг із переляку. Він на кілька хвилин, може, на десять, цілковито заглибився в мою поезію у збірці «Нової дегенерації», а потім сказав вікопомне:

- Це поезія. Пиши. «Простота хуже воровства» [35, с. 71].

В есеї відбувається органічне злиття нарисового документалізму з художнім припущенням, поєднання психологічного та соціологічного кутів зору, здійснюється оновлення поетичної мови. В авторському «ми» твору відображено нерозривний зв'язок письменника з долею України, високе почуття громадянської відповідальності за те, що відбувається з його країною, особисту причетність як до її багатого позитивного, так і негативного досвіду. Поєднуючи ліричну та публіцистичну форми подачі матеріалу, есеїст, звертаючись до широкої аудиторії емоційно, художньо, виконує свою цільову установку: вплинути, змінити її самосвідомість. У художню структуру есею органічно входить типологічно загальний для біографічних

жанрів конфлікт між точкою зору автора та його оточенням, про інших, зумовлюючи логічний перехід від ліричної форми розповіді до власне есеїстичної: «Ось вона, плата й ціна за вірність Літературі у страшних умовах... Література забирає свою данину, як кровожерна Пані» [35, с. 71].

В есеї згадуються факти біографії митця. Там же можна натрапити на його вірші, які у своєрідний спосіб аналізуються. Творчість Т. Мельничука отримує питому авторську характеристику: «Його власне життя було повне суперечливих вражень, стихійних поривів, зустрічей і прощань, безстрашності й повної непридатності для кабінетного життя офіційного поета. Писав вірші, не добираючи слів, а стихійно, рвучко, байдуже до друку й почесей. Саме життя вільне від будь-якої кон'юнктури водило його рукою, мовби саме тривання Тараса Мельничука було протистоянням совковій застиглоті з її повзучим потягом до смерті» [35, с. 72].

Образ Т. Мельничука як поета-патріота, поета-героя, особливості поетичної манери цього автора постають через аналітику глибинних течій радянсько ї епохи, їх внутрішніх зв'язків, що сприяє об'ємності та рельєфності портретного есею, котрий входить до структури твору. «Освітлення» образу Т. Мельничука, відблиски та тіні в його портретуванні багато в чому коригуються самими естетичними поглядами письменника і критика С. Процюка, його уявленнями про шляхи розвитку української літератури в цілому, його естетичними та світоглядними принципами. Ідейно-естетичні погляди та підходи есеїста зумовлюють здійснюваний ним відбір аналізованих творів поета, які, з погляду есею, найбільш яскраво розкривають творчу індивідуальність Т. Мельничука, названого автором «Сонцем української поезії». Разом із тим, есеїст не просто співвідносить, він підпорядковує добір біографічних фактів з життя Т. Мельничука (арешти, перебування в таборах і лікарнях, звільнення в часи СРСР, вручення премій за часів Незалежної України), літературно-критичні спостереження та роздуми про його творчість власною «надзадачею», яка, у зв'язку з високим градусом заідеологізованості

радянського інформаційного та культурного простору того часу, звучить яскраво та виразно. Поетичною мовою Т. Мельничука С. Процюк оголює сутність конфлікту світорозуміння поета та ідеалів радянської дійсності, які він категорично не сприймав:

(Росія-Кучино)

немає сховища

туману повен ліс

липучого

Росія Кучино

не мучте нас

йде божевільний гін коліс

везуть на смерть закручених [35, с. 72].

Есей засвідчив, що в ньому органічно поєднуються і глибина проникнення в свідомість письменника, і усвідомлюються міжособистісні відносини персонажів, і біографія героя та її внутрішній світ, і самооцінка своїх вчинків, і осмислення характеру загалом. Герой есею – реальна, невигадана людина, чий психологічний портрет створюється на основі документальних фактів, наприклад, того, як провів останні роки життя Т. Мельничук: він помирав у рідній Коломиї в лікарні під опікою найближчих друзів, зокрема художника Василя Андрушка, у якого певний час жив у різні періоди власного життя.

Притаманні С. Процюкові почуття громадянської відповідальності, високий рівень філологічної культури, сформована класичним утворенням відданість гуманістичним цінностям сприяли зміцненню його авторитету серед письменників-есеїстів, тож він має усі підстави у такий спосіб закінчити твір такими словами: «Союз між ліками і отрутою доходив кінця, безнадійно перехилившись у бік отрути. У кінці березня Сонце української поезії закотилося за небокрай...Сподіваюся, що мельничуківське сонце

безслідно не згоріло – і колись знову поселиться в чиюсь юну душу» [35, с. 73].

Отже, персоносфера, явлена у книзі С. Процюка, відібрані і укладені ним портретні есеї, включаючи через тематичні та персонажні доміанти прямий чи опосередкований діалог з минулим, з витокami сьогодення, виявляють одну з особливих рис творчої індивідуальності самого есеїста, його глибоку відданість літературі і творчості як єдиний критерій істини. Високий ступінь включеності портретованих героїв есеїстики С. Процюка у літературний і соціокультурний процес, органічно поєднаний у документально-мистецьких дослідженнях насправді з пильною увагою до індивідуальної долі відомої творчої особистості минулого і сучасності, особливостям його долі, психології, вписаності в певні контексти буття зумовили особливий синтез есеїстичної майстерності та художнього таланту, сформували індивідуальний авторський есеїстичний стиль і почерк автора.

Особлива природа філологічного дару С. Процюка отримала досить продуктивний розвиток у його портретних есеях також за рахунок збагачення елементами суміжних жанрів, таких як портретний нарис, рецензія, літературний портрет, біографічний нарис, елементи яких також мають місце у творах С. Процюка.

РОЗДІЛ 3 ОБРАЗНА СИСТЕМА ЗБІРКИ

3.1. Образ письменника як Homo creator у збірці

Головний образ в есеїстичній збірці «Гіркий світ, солодкий світ», створений С. Процюком, це образ письменника. Світогляд та психологія митця були знайомі і зрозумілі С. Процюкові, який на власному досвіді знає специфіку праці творчої людини, усвідомлює значення натхнення, розуміється на нюансах творчих пошуків та особливостях утілення творчого задуму.

Письменницьку справу есеїст описує як подвижницьку, таку, яка приносить і задоволення, і радість, і втіху, таку, яка стає внутрішнім стрижнем власного життя. Слід наголосити, що тема письменництва як виняткової творчої діяльності не нова в есеїстичній спадщині С. Процюка. Уже перша його збірка «Лицарі стилосу і кав'ярень» була присвячена митцям дев'яностих років ХХ століття. Письменницька діяльність ототожнюється з лицарською звитягою і обов'язком, шляхетною справою. Служіння мистецтву уособлюється як лицарство, тобто смиренне поклоніння слову й суспільству.

Пізніше у збірці «Канатоходці» митець розвинув цю тему, конкретизувавши її в підтемах «письменник і родина», «письменник і алкоголь», «письменник і кохання», «письменник і політика», «письменник і дружба» тощо. Наприклад, в есеї «Спокуса як шибениця» читаємо: «Політика не дорівнює патріотизму. Як на мене, будь-які поповзи письменника до політики, будь-які загравання із цим золотоносним і смертоносним ідолом завжди ведуть до повільнішого чи швидшого краху таланту. Чекіст Хвильовий і Хвильовий-письменник вступили у моторошну боротьбу – хто дужчий? Неврози і роздвоєння цього літератора, що якийсь час навіть носив на грудях червоний і синьо-жовтий бант, його болісні прозріння і водночас болісні чіпляння за свою злочинну партію, зречення і каяття, як Галілея, зрештою, закінчилися самогубством. І це була остання спроба перемученої

душі врешті знайти свою вічну гармонію і загірну комуну» [35, с. 133]. У цій книзі митець намагається показати літератора як майстра слова у всіх різнобічних аспектах власного існування, складних перипетіях, перевагах і труднощах буття.

Тему письменництва як нагороди і приречення, як особливої діяльності творчої особистості С. Процюк розвиває й у книзі «Гіркий світ, солодкий світ». Тільки на цей раз він унаочнює власне розуміння письменницької справи в долях конкретних митців – українських письменників минулого і сучасності. Персонажами портретних есеїв С. Процюка стають Степан Руданський і Василь Стефаник, Тарас Шевченко і Ольга Кобилянська, Максим Рильський і Григорій Тютюнник. Створено такий собі екскурс в історію української літератури через персоналії від давнини до сучасності. Серед новітніх митців, творчість і діяльність яких відрефлектована в есеїстичний спосіб С. Процюком, варто назвати Лесю Івасюк, Василя Карп'юка, Тараса Мельничука тощо.

Усі портрети українських митців єднають такі чинники:

- 1) їх виняткова роль в українському літературному процесі;
- 2) особливе ставлення до них самого автора (захоплення творчістю, привід для наслідування, інформація для розмислу, яскравий приклад ілюстрації тих чи тих положень);
- 3) креативність самого персонажа-митця, уміння автора акцентувати на сильних / слабких сторонах його буття тощо.

У більшості випадків ці специфічні риси відображені в назвах, котрі є характеристиками самих постатей: «Імператор» (про Євгена Маланюка), «Людина-смолоскип» (про Бориса Антоненка-Давидовича), «Медіум» (про Тараса Шевченка). В окремих випадках, бажаючи підкреслити суперечливий характер того чи того митця, використовуються заголовки-парадокси: «Гіркий світ, солодкий світ» (про Максима Рильського), «Інші слова про подібне життя» (про Мію Д'Арк). Про такі номінації М. Якубовська, Т. Шевченко пишуть: «Заголовки-парадокси – важливий елемент

есеїстичного тексту, особливо якщо його автор – письменник, творець словесних образів. Ці заголовки наділені прагматичним потенціалом, оскільки експресивність у поєднанні з іншими мовними засобами підсилює емоційний вплив на реципієнта, привертає увагу читача до есеїстичних ментативів і змушує його прочитати, осмислити і скласти власну думку щодо запропонованого літератором, передає авторську оцінку на проблему, котра осмислюється, закладає її у свідомість читача і в такий спосіб його робить по суті імпліцитним співавтором» [64, с. 85].

Однак осмислення письменницької спадщини в цій збірці усе ж таки має певну особливість: ідеться передусім про митця-креатора, виняткову особистість, «межі творчості якої охоплюють дії від нестандартного розв'язку простого завдання до нової реалізації унікальних потенцій індивіда в певній галузі, як людину, яка володіє певним переліком якостей, а саме: рішучістю, вмінням не зупинятися на досягнутому, сміливістю мислення, умінням бачити далі того, що бачать її сучасники і що бачили попередники» [12, с. 54].

С. Процюк створює образ митця, який пише часто за несприятливих умов, певних кризових ситуацій і переживань. Ідеться про індивідуальностей, котрі, в силу внутрішніх (негаразди в особистому житті, складні умови життя, родинні втрати) і зовнішніх чинників (соціальні катаклізми, національні обмеження, політичні переслідування, історичні зрушення) перебувають у стані екзистенційної кризи та намагаються подолати її саме через творчість, відтак для них письменництво стає сенсом життя. Ідеться переважно про митців, котрі самою долею та історією поставлені в ситуацію вибору / нав'язування життєвої позиції, вимагають від особистості розкриття своїх можливостей та потенціалу через спротив і додання перепон, ініціюють збереження цілісності свого внутрішнього світу і його вдосконалення в пошуку гармонії з собою і світом, іншими людьми та життям як таким.

Основні принципи створення портретів митців як креативних особистостей такі:

1. Принцип історизму. Есеїст зображує письменника як особу, що жила в певну історичну добу в Україні чи за її межами, однак не поривала зв'язків з рідною землею. С. Процюк намагається довести, що митець своїм словом впливав на історичний час України, адже художній світ його творів і реальність тісно між собою взаємопов'язані. Наприклад, у творі «Найконтroversійніший» про Володимира Винниченка чимало йдеться про події 1917 року, пізніше 20-ті роки ХХ століття, які напряду вплинули на життєвий вибір митця виїхати назавжди до Франції і відійти від громадських справ. «Винниченко опинився поміж Сциллою і Харибдою, перебуваючи з дружиною Розалією, яку він називав усе життя Кохою, у безгрошів'ї, забутті й покинутості» [35, с. 32-33].

2. Принцип актуальності. Здійснюючи узагальнення, С. Процюк ґрунтується на достовірних фактах біографії письменника. У текстах збірки наголошено на подіях, які були визначальними в існуванні митця, про них розповідається коротко, але влучно. Разом із тим, письменникові вдається звернути увагу на маловідомі факти з життя митців, в окремих випадках ідеться про вкрай приватну інформацію, котра не потрапляє в підручники з історії літератури. Усе це дозволяє створити міцне підґрунтя портретування, збудувати власну авторську інтерпретацію життєпису і творчості письменників. Скажімо, зі сторінок есеїв ми дізнаємося, що Віктор Петров (Домонтович) одружився з Софією Лободою (Зеровою) – дружиною розстріляного близького друга, а історії про донжуанство Володимира Винниченка трохи перебільшені, однак «іноді з тієї любові виникали справжні трагедії, як-от у Історії з Люсею Гольдмерштейн (у дівочтві – Максимович), яка нестямно любила свого Володіньку, а потім так же безтямно зненавиділа» [35, с. 33]. С. Процюк полюбляє ділитися такими пікантними відомостями з особистого життя письменників, знаючи, що це завжди викликає інтерес у читачів, приваблюючи неочікуваними історіями і гостроцікавими подробицями.

3. Принцип психологізму. Есеїст розкриває внутрішні мотиви вчинків письменника в тих чи тих ситуаціях, переживання життєвих подій, провідні риси характеру, почуття і думки, що були реакцією на світ. Проникнути у світогляд літератора письменника допомагають авторові знання його творчості, мемуаристики, а також емпатія. С. Процюк часто згадує листи, щоденники, мемуари митців, про яких пише, якщо вони були, відчувається, що есеїст добре обізнаний із цією літературою. Наприклад, в есеї «Медуїм» про Тараса Шевченка читаємо: «Проте його українські вірші і поеми, над якими, бувало, піджартовував у своєму “Щоденнику”, без перебільшення, пробудили колективну національну волю» [35, с. 10]. А у творі «Геній у кривавих обценьках» про Олександра Довженка читаємо: «В останні роки життя Олександр Довженко почав молитися, каючись у щоденниках за своє минуле безбожництво. “Світ огидний і страшний. Планетарне безумство цілком очевидне... розтерзана. Споганена земля”, – писатиме він у щоденнику» [35, с. 37].

4. Принцип естетизму. З огляду на есеї збірки складається враження, що творчість є суттю письменницького життя, митець живе водночас у реальному світі і царині творчої уяви. С. Процюк занурює читачів у художні хронотопи книг авторів, що стали героями його творів, вводить у коло їх персонажів, викладає естетичні принципи і мистецькі захоплення. Звісно, основний критерій креативності з погляду С. Процюка – висока майстерність, вишуканий естетизм, те, що робить літературу елітарним надбанням, творчістю поза часом і сьогоденням. Так, в есеї «Людина-смолоскип» про Бориса Антоненка-Давидовича автор вдається до особливих есеїстичних одкровенень, високо оцінюючи творчість письменника: «Його роман “За ширмою” є одним із моїх найулюбленіших романів загалом в українській літературі. Звісно, є майстерніші інші романи інших письменників. Але тонкі душевні мережива Антоненка-Давидовича, який після двадцяти таборових років не втратив віри в людину, зачарували мене назавжди» [35, с. 47].

В окремих випадках С. Процюк вдається до безпосереднього портретного опису власних персонажів з огляду на власну уяву: «А зараз трошки побудьмо романтиками. Уявімо, що з-за вулиць, музею та театру її імені деколи вночі виглядає витончений жіночий силует, що, звільняючись із-під тягара класика, привітно махає рукою з кількома срібними перснями на пальцях. Богиня Ольга залишається молодою» [35, с. 42] (про Ольгу Кобилянську).

Відтак С. Процюк, у такій опції змальовуючи українських митців, розробляє власну есеїстично-методологічну систему дослідження їх творчості та ролі в культурі певної доби. Підґрунтя цієї опції – аналітична та особистісно-індивідуальна оцінка естетичних вартостей художнього стилю того чи того митця, підкріплена і посилена біографічним методом. Цей синтез дозволяв С. Процюкові у збірці «Гіркий світ, солодкий світ» реалізувати феноменологічний підхід до вивчення духовної суті “національного” – критерія зрілості культури, яку презентували митці, котрі постали героями його збірки.

Ось, наприклад, в есеї про Тараса Шевченка читаємо: «Його життя було сповнене великих парадоксів. Воно часто хиталося поміж стражданнями і милістю. Бувало по-всякому, але такий найчастіше – поміж стражданнями від людей і милістю від Божого Промислу» [35, с. 9]. І далі звертаємо увагу на такі рефлексії: «Ким він був для України: Святим медіумом? Випадковою грою Промислу, який юного кріпака з талантом малювати вирішив зробити відновником напівживої національної душі? Митцем ренесансного складу, заблуканим у ХІХ столітті? Великим Тарасом, якого навіть українофоби не могли до решти спаплюжити? Чи всім разом і всім, ще не вимовленим?..» [35, с. 11]. Той факт, що есей закінчується риторичними питаннями, видає амбівалентне бачення того, ким для есеїста є Тарас Шевченко, портрет якого створено на самому початку збірки. Винятковість персонажа також підкреслює той факт, що есей про Кобзаря займає першу позицію у збірці.

Більшість героїв збірки – митці, креативний характер творчості яких базувався на доланні життєвих перешкод. Так, для Степана Руданського («Зречення») такими перешкодами для творчості було нерозділене кохання до Марії Княгицької, боротьба з сухотами лікаря-професіонала, любов до української мови та нерозуміння цього захоплення батьком-священником. «Степан Руданський у Ялті провадив над своєю душею систематичний садомазохістський ритуал літературного відречення» [35, с. 14], – читаємо в есеї. Для Івана Тобілевича (Карпенка-Карого) («Стоїк») такими подоланнями стали злидні в молодості вперемішку з канцелярською роботою, боротьба з хворобою та родинними турботами. «В останні роки написані його найкращі п'єси – ніби Іван Тобілевич врешті звільнився від якоїсь внутрішньої машкари, яка допіру завжди мучила...» [35, с. 17].

Образ творчої особистості, яка через письменство віднайшла себе, знаходить місце і в есеї «Ритуали для словоборства», присвяченому Василю Стефанику. Про цього автора С. Процюк пише доволі часто. Йому ж він присвятив і свій автобіографічний роман «Троянда ритуального болю». Завершує есей, зітканий із семи підрозділів, словесний пасаж про креативність цього прикарпатського митця, секрет унікальності творчості якого криється в професії і життєвому кредо тонко відчувати людський біль: «Багато людей любили і поважали його. Він володів харизмою. Харизма – це рівновеликий дар і тягар. За харизму смертній людині доводиться розплачуватися. Його називали безнадійним песимістом. Така доля всіх, чії душі одягнені в білу сорочку. Бо її непомітно, видно лише тіні її світла. Він часто буває нестерпним у приватному житті. Світло найбільших зірок має найбільше болю» [35, с. 25].

Перипетії творчого буття О. Довженка загальновідомі: втаємничена дипломатична робота в ранній період творчості, творча боротьба всередині себе між кіно, письменництвом і малярством, непрості взаємини з владою, що закінчилися засланням до Москви, боротьба з власним покликанням і радянським буттям в останні роки життя. Проте в ці загальновідомі факти

С. Процюк привносить власні рефлексивні нотки, пишучи про незадоволеність і сум в його щоденникових нотатках, акцентуючи увагу на психічних ударах долі на митця. Привертають увагу есеїстичні міркування С. Процюка про роль віри і релігії в житті О. Довженка: «Звісно, його богошукання були складними і неоднозначними. Але цей світський невротичний апостол, цей адвокат України в лігві Москви не міг не опертися на віру. Здається, його вже покидала несамовита романтична віра в більшовизм і комунізм. Деколи складалося враження, що щоденник писали принаймні два Довженки» [35, с. 38].

Проаналізуємо есей «Імператор» щодо засобів створення образу митця-креатора докладніше. Назва твору – «Імператор». Вочевидь, ідеться про назву, спричинену відомим парафразом про Є. Маланюка «імператор залізних строф», взятим з його поезії «Напис залізних строф». У тексті постійно наголошується на суперечностях і протиріччях, які виникали на життєвому шляху цього автора, адже він був одночасно «імператором» і «фашистом», писав про «кларнети» і «пофарбовані дудки», воював за УНР і був братом бійця Червоної Армії, про що, є припущення, написано новелу Ю. Яновського «Вершники». У тексті є короткі автобіографічні вкраплення, а також подекуди зустрічається короткий аналіз есеїстики й поезії: «Зацікавлення Маланюка-есеїста – дуже захоплива тема»; «розніженості й слабкості Еллади як алегорії для України він протиставляє строгу державницьку ієрархічність Риму», «ніжна синівська любов і навіть мотиви самокаяття». С. Процюк, створюючи образ Є. Маланюка, порівнює його з іншими відомими митцями-українцями: «Євген Маланюк помер із стисненим квитком на оперу в руці, як помер значно раніше не надто люблений українством Пантелеймон Куліш із стиснутим пером...» [35, с. 58-59].

Важливий прийом портретотворення – контраст. У тексті постійно йдеться про протиріччя й відмінності, про вкрай суперечливі риси в характері митця. Секрети його творчості як homo creator криються у внутрішній боротьбі між розвінченим ідеалом і жорсткою реальністю, відтак прийом

контрасту в застосуванні засобів виразності в процесі створення портрету – наочна ознака ідіостилу С. Процюка. Наведемо приклади авторських антонімів, використаних автором для створення образу поета-борця:

«військовий офіцер» / «поет вибухової пристрасті»;

«український поет» / «фашист»;

«український поет» / «лякалка радянських критиків»;

співець «антично ясної» степової Еллади/України / «поет чорної Еллади», «мізерії чужих історій і сльози п'яних кобзарів»;

той, хто любив / той, хто ненавидів малоросійство.

У такому ж дискурсі контрасту коротко проаналізовано поезію поета-державника: «Розніженості й слабкості Еллади як алегорії для України він протиставляє строгу державницьку ієрархічність Риму. Розчуленості, слізливості та безсилій замріяності – духовну працю, кров і піт, залізо й військо. У його поезіях незрідка звучать мотиви демонічної візії невідбулої України, смертельної туги за тим, що могло бути золотом, а стало отрутою:

А може й не Еллада Степова,
Лиш відьма-сотниківна, мертва й гарна,
Що чорним ядом серце напува
Та опівночі пропадає марно» [35, с. 57].

Ще один важливий прийом створення портрету митця – цитування його творів. З-під пера С. Процюка цитатні вкраплення, котрі по-своєму опредмечують портретні замальовки в тексті, звучать органічно і ілюстративно, приваблюють влучністю і вагомністю вибору, закарбовуються в читацьку свідомість. Ось, наприклад, есей «Угода між ліками та отрутою» рясніє фрагментами віршів цього івано-франківського поета:

«Лист зійшов над
Головою
Жовтий
Ніч реготиться медом
Крізь серце навиліт

А вранці сад
 Підняв бджолу
 На вила» [35, с. 73].

Вдається С. Процюк і до самоцитування. Це відбувається в тих випадках, коли він уже раніше писав про того чи того митця. У переважній більшості ідеться про фрагменти власних прозових творів, як-от, наприклад, в есеї про Володимира Винниченка, котрий закінчується цитатою з власного ж роману про цього талановитого майстра слова «Маски опадають повільно». Наведемо фрагмент цієї цитати: «Ти оточився кількома камінними догматами, мовби крейдяним колом. Вони захищають тебе. Вони ж і руйнують. Ти боготвориш власні приписи. Ти ненавидиш їх. Ти не можеш стати іншим. Ти би віддав усю свою шумливу славу – забирайте це добро і двигайте його самі! – щоб завтра знову народитися» [35, с. 34].

З огляду на сказане вище стає зрозуміло, що креативність особистості Є. Маланюка криється в його боротьбі із самим собою і зовнішніми чинниками, у власній ідентифікації себе як українця і поета з контрастним буттям України, в її суперечливій історії і сьогоденні. Про це заявила і О. Гольник, описуючи практики монографічного дослідження постаті Є. Маланюка: «Є. Маланюк зосереджував свій погляд на знакових постатях в українській культурі та літературі, доля і творчість котрих презентувала важливий і надскладний конфлікт – митець і доба. Це зіткнення мало випробувальний характер, бо в такий спосіб, за визначенням самого Є. Маланюка, перевірявся «дух», тобто духовні сили митця. Він (конфлікт) був іспитом насамперед на повноту національного єства письменників, тобто на наявність чітко визначеної національної самоідентифікації, яка власне і впливала на цілісність і високу мистецьку вартість їхнього доробку» [11, с. 36]. По суті, С. Процюк продовжив традицію портретування, лише на цей раз не науково-монографічного, а есеїстичного.

Посутньою у розумінні образу Є. Маланюка є поетика трагічного. Ця знакова властивість творчості, акцентована С. Процюком, давала право есеїстові визначити українського поета-емігранта як цілісну особистість, зіткану із суперечностей. Саме трагізм визначає національне ество цього митця, та й, зрештою, більшості героїв усієї збірки, котра постала об'єктом аналізу в цій дипломній роботі. Ось в есеї читаємо: «Він був доволі самотнім – ба більше, часто і обирав самотність! – у велетенському людському мурашнику Нью-Йорку» [35, с. 58].

Як і в більшості есеїв збірки, образ митця створюється за допомогою додавання маловідомих фактів його біографії. Тож маємо інформацію про брата, який служив у Червоній Армії, додаються факти про розлучення з дружиною Чешкою Богумилою Савицькою. Дізнаємося про те, що він пристрасний курець, незручний у побутовому спілкуванні, 1962 року їздив до соціалістичної Польщі, ризикуючи життям, помер із стисненим квитком на оперу в руці. Є також дані про перше кохання поета до поетеси Наталі Ливицької-Холодної тощо.

Отже, панівні техніки створення образу письменника як креативної особистості у збірці такі: пошук маловідомих фактів біографії, котрі влітаються в канву есеїстичних рефлексій, акцент на проблемних сторонах життя особистості, вільне оперування фактами біографії письменника, побіжний огляд творчості, окремих художніх текстів, авторські рефлексії, помережені з образними пошуками і нестандартними художніми знахідками. Переважно головні образи-характеристики митця виносяться в назву есею, яка являє собою влучну художню характеристику літератора: «Мученики», «Гіркий світ, солодкий світ», «Геній у кривавих обценьках», «Багатоликий», «Людина-смолоскип» тощо.

3.2. Образ українського митця у збірці

Рефлексивне осмислення письменника як виняткової особистості – прикметна характеристика С. Процюка-есеїста. У всіх своїх збірках він тою

чи іншою мірою торкався постатей митців різних країн. Так, героями його есеїстичних обсервацій стали румунський поет Еміль Чоран і французький літератор Еміль Золя, російський автор Ніколай Рубцов і американський співець втраченого покоління Ернест Хемінгвей. Однак, звісно, більшою мірою він пише про українських митців, віднаходячи в житті цих особистостей потрібні для есеїстичної обсервації факти життя, певні епізоди для осяяння й розмислів.

Збірка «Гіркий світ, солодкий світ» (1 частина) повністю присвячена українським митцям. Усі герої – від Тараса Шевченка до Василя Карп'юка постають митцями-українцями, доля яких тісно пов'язана з долею рідного народу. Усі без винятку персонажі набувають художніх характеристик крізь призму національної ідеї і прив'язки до України. Вочевидь, такий ракурс есеїстичного зображення не випадковий: С. Процюк створює через представлені портрети власну історію української літератури, відбираючи знакові постаті для себе й читача.

У цьому сенсі по-особливому виділяється есей «Мученики». Якщо всі інші присвячені якійсь конкретній постаті, означеній у круглих дужках (наприклад, «Ритуали для словоборства (Василь Стефаник)»), то в цьому есеї уточнень у дужках немає. Твір присвячено українським митцям, розстріляним на початку листопада 1937 року у Сандормосі. Серед згаданих мучеників-митців, життя яких трагічно обірвалося в той день, Микола Зеров, Микола Куліш, Валер'ян Підмогильний, Лесь Курбас, Павло Филипович тощо. Ідеться про цвіт української інтелігенції 20-30-х років ХХ століття. Згадано авторів, без творчості яких неможливо скласти цілісне уявлення про українську культуру першої половини ХХ ст., тобто знакового й суперечливого періоду її розвитку. Особливо, коли йдеться про період Розстріляного Відродження.

З-поміж українських письменників тієї доби ці митці були на слуху в читача; у ключовий для української культури період Розстріляного Відродження вони належали до

кола основних його творців; їхній доробок і читацький відгук не раз були предметом гострої полеміки.

Україноцентричність – головна риса постатей, згаданих у цьому творі. Акцентовано увагу на трагізмі митців, названих у цьому есеї: ідеться про намагання поєднати комунізм і україноцентризм, яке, зрештою, коштувало їм життя: «Більшовизм і україноцентризм не міг би об'єднати навіть Воланд, образ якого часто в наркотичних видіннях вторив відсторонений від публічної активності...Михаїл Булгаков»; «було неможливим “повінчати” троянду із жабою»; «це не був жоден плюралізм істин. Його дві рівноцінні правди виключали одна одну».

Попри невеликий обсяг, твір рясніє іменами (Микола Зеров, Сергій Єсенін, Герберт Велс), назвами («Перехресні стежки», «Для домашнього вогнища», «Березіль»), персонажами художніх творів (Воланд, доктор Моро), географічними топонімами (Київ, Москва, Сандармох) тощо. Це створено з метою створити монументальний образ українського митця-страдника, який залишився до кінця відданим своїй Батьківщині, не зрадивши власних ідеалів: «Вони були замордовані, забуті й відкинуті. Але сказано у великій книзі: “Відкинутий будівничим камінь стане нарижним. На їхній святій крові мучеників постала нова українська література. Їхні одухотворені й перероджені лиця прозирають із Сонця й Місяця, з-під трави та нічних зір, по-своєму рятуючи нашу фейлетонну добу від напіврозладу...”» [35, с. 62].

Створюючи портрет українських митців-страдників, С. Процюк-есеїст не шкодує образних засобів для художнього втілення: «мученики», «одухотворені», «перероджені» тощо. Говорячи про кожного з них, не забуває С. Процюк акцентувати увагу на українізації, україноцентризмі, любові до України кожного з митців, як-от про Миколу Скрипника, який застрелився 1933 року: «Він вірив і в українізацію своєї поневоленої Батьківщини. Він вірив у життєдайність і життєстійкість рідної мови, ставши по-своєму більшим українізатором, ніж письменники, бо мав більше

можливостей. Але це не був жоден плюралізм істин. Його дві рівноцінні правди виключали одна одну» [33, с. 60].

Слова із коренем *(У)країн(а)* рясніють у цьому творі: *український, українофіл, українізація, українізатор, україноцентризм, українці* тощо. Цікаві також образи-словосполучення зі словом «український»: українська мова, український ренесанс, українська література тощо.

Схожі техніки образотворення спостерігаємо і в інших есеях збірки. Скажімо, в есеї «Зречення», присвяченому Степанові Руданському. У творі спеціально наголошено на тому, що митець присвятив своє життя саме українській літературі попри незрозуміння такого захоплення близьких і друзів. Створивши короткий портрет С. Руданського, автор вдається до прийому антиципації, окреслюючи сучасне розуміння ролі й місця цього скромного поета для подальшого розвитку літератури. Для цього він активно використовує риторичні питання: «Хіба міг уявити чесний до прозорості ялтинський лікар, який, може, у душі вже зненавидів літературу від надмірної любові, що українські гумористи – усі як один! – колись називатимуть його своїм літературним батьком, а його пісня “Повій, вітре, на Вкраїну” стане відтак однією з найпопулярніших? Можливо, таке прижиттєве сподівання додало би йому більше сил, і він вижив би під час дикого розгулу епідемії? Можливо, потім би прижиттєво вийшло кілька його книг, які достеменно стали популярними? На жаль, історія літератури на визнає умовного способу..» [35, с. 14].

У процесі створення образу українського митця важливими також є мотиви свободи. У контексті розуміння С. Процюком літературного мистецтва важливою є ідея про те, що умовою для справжньої творчості є свобода і, відповідно, саме мистецтво є втіленням духу вільної людини. Свобода, а також натхнення, талант, любов рухали поетами, драматургами, прозаїками, співаками, котрі постали героями творів збірки «Гіркий світ, солодкий світ». Свобода мислення, свобода творіння, свобода самореалізації, свобода стосунків, свобода мислення – ось що постає важливими чинниками

існування українських митців. Ось, наприклад, як пише автор про М. Коцюбинського: «Естет, народжений для писання і зустрічей із читачами в хоча би європейських країнах, він мусив працювати в провінційному місті в нудному статистичному бюро.... Коцюбинському хочеться нових вражень, відчуттів, емоцій. Дар письменницького перевтілення потребував щоразу більше хмизу для жертвовного ритуального вогню...» [35, с. 54].

Отже, портрети українських діячів мистецтва засвідчують майстерність їх творення, що зумовлено увагою письменника до homo creator, вмінням проникати в її психологію, здатністю розуміти діалектику внутрішнього світу творчої індивідуальності, уважної до художнього слова. З особливою проникливістю С. Процюк відтворив образи митців, адже психологія і праця творчих людей знані і зрозумілі авторові. Навіть за обсягом творів можна побачити особисті симпатії автора. Скажімо, есеї про В. Стефаника і Е. Чорана навіть за обсягом більші за решту, тож, вочевидь, авторові ці митці цікавіші, він вирішив про них написати докладніше, хоча це не означає, що решта портретів не заслуговують на увагу: уже сам вибір героїв есеїв – свідчення авторських симпатій.

Як засвідчили спостереження, образи митців в есеях С. Процюка змодельовані шляхом фіксування поодиноких зовнішніх (вигляд, одяг, поведінка) та більш вагомих внутрішніх (світосприйняття, мислення, почуття) деталей. Однак головне для С. Процюка – акцент на малознаних фактах з їх біографії та власне розуміння та відчуття їх творчості. Усі портрети – авторські, як і має бути в есеїстичному тексті. Зображуючи результати творчості – мистецькі твори, які акумулюють конкретно-історичне й символічне, есеїст у такий спосіб розкриває проблему рецепції мистецьких цінностей, акцентує на їхньому позачасовому значенні, актуалізує потребу збереження літератури минулого для нащадків.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі ми проаналізували композиційні особливості та образну систему збірки есеїв С. Процюка, тож можемо зробити такі висновки.

По-перше, опанувавши низку наукових джерел, ми дійшли висновку, що збірка есеїв – це об'єднання творів одного автора, що складає цілісність, зумовлену авторським задумом. Есеї в сукупності являють собою сформовану авторську колекцію, такий собі мікро- чи макротекстовий ансамбль, котрий віддзеркалює світогляд автора-есеїста, відтворюючи його стиль, багато в чому близький до основної творчості митця – прозової, поетичної чи драматургічної. Це, зокрема, стосується й прози С. Процюка, адже чимало літературознавців відзначають близькість тематики, ідіостилю роману, повістей і есеїв цього автора.

По-друге, здійснивши огляд літературно-критичних відгуків про збірку «Гіркий світ, солодкий світ», ми усвідомили, що вона не часто ставала об'єктом уваги критиків та літературознавців, тож чимало аспектів її поетики усе ще потребують наукового обґрунтування.

По-третє, аналіз композиційної специфіки збірки довів, що вона являє собою цілісне та продумане утворення. Вона складається з 3-х частин. У першій мають місце портретні есеї про українських письменників, громадських і культурних діячів XIX-XX століть. Серед героїв творів – Тарас Шевченко, Володимир Винниченко, Євген Маланюк, Григорій Тютюнник,

Оксана Петрусенко, Петро Шекерик-Доників, Василь Стефаник, Михайло Коцюбинський, Борис Антоненко-Давидович тощо. Більшість творів присвячена власне письменникам. Серед персонажів Процюкових есеїв є й декілька наших сучасників: Леся Івасюк, Василь Карп'юк, Софія Міколяш (Міа Д'Арк) тощо. Одні герої С. Процюка достатньо відомі: Михайло Коцюбинський, Ольга Кобилянська, Володимир Винниченко, Олександр Довженко, Тарас Шевченко, Євген Маланюк. Інші – менш відомі широкій аудиторії: Леся Івасюк, Софія Міколяш (Міа Д'арк), Тарас Мельничук. Більшість творів – власне портретні есеї, тобто твори, у яких автор повністю зосереджується на образі письменника (культурного діяча), окреслюючи всі аспекти буття його як людини творчої. В інших випадках («Інші слова про подібне життя», «Наснилося між двох світів. Невагомість»), «Таємниці (не)дорослої літератури» портрет митця розкривається через аналіз його творів, тобто портрет створюється на підставі авторської рецензії про книгу.

У другій частині збірки представлено авторські рефлексії на тему особистості письменника, його буття як виняткової індивідуальності. У більшості випадків тут представлені есеї, які письменник уже оприлюднював у попередніх своїх збірках, зокрема, збірці «Канатоходці»: «(Не)блиск і (не)злиденність однієї (не)поезії» (письменник і кохання)», «Жіноче, занадто чоловіче (письменник і поезія)». Ці есеї або повністю дублюють попередні варіанти, або представлені у новій редакції. Окремі твори є зовсім новими, наприклад: «Поміж плачем і сміхом (Антон Морговський)».

Третя частина – інтерв'ю з письменником, у яких він ділиться актуальним, на його думку, розумінням минулого й сучасності у країні й літературі. Фрагменти окремих інтерв'ю можуть цілком претендувати на статус мініесеїв.

Остання частина збірки названа «Бонус». Це ще один есей, котрий названо «Переформатування». Він написаний у розпал пандемії, тож тут автор ділиться власними міркуваннями про кінечність буття, про самотність,

покинутість сучасної людини, перспективи України в протистоянні США і Китаю в контексті пандемії коронавірусу.

Композиції збірки «Гіркий світ, солодкий світ» властиві продуманість, системність і впорядкованість. Збірка дозволяє окреслити такі маркери творчої манери С. Процюка як есеїста: осмислення в історичному і національному контекстах досвіду українського письменства, актуалізація кращих здобутків вітчизняної літератури в сучасному історико-культурному контексті, дослідження постаті українського літератора з нових ракурсів, з'ясування вітчизняної літературної традиції та ревізія канону, мистецька вибагливість, формування (з опертям на історичну тяглість) власної культурної та національної ідентичності, усвідомлення літератури як динамічної системи, а письменника – поважної постаті із земними потребами.

Центральний есей збірки – той, який дав назву цілій книзі. В есеї «Гіркий світ, солодкий світ» ідеться про трагізм долі М. Рильського, який все життя мусив балансувати між покликанням і умовами життя в соціалістичній Україні. Прийом антитези, застосований у заголовку, акцентує на суперечливості, постійному тяжінні поета до різних полюсів, на намаганні віднайти себе у полярних реаліях буття. Усі твори книги – це, по суті, варіації на тему гірко-солодкого світу життя інших відомих українських письменників, серед яких Тарас Шевченко, Степан Руданський, Василь Стефаник, Євген Маланюк, Микола Куліш, Валер'ян Підмогильний, Ольга Кобилянська тощо. Есеї про митців, більшість із яких письменники, решта – співаки, культурні і громадські діячі, автор розмістив за хронологією життя самих героїв книги. Відтак відкриває збірку і перший розділ есей «Медіум Тарас (Тарас Шевченко)» про Кобзаря, який, як відомо, представляє першу половину і середину ХІХ століття, а завершує розділ твір «Олекса Довбуш. Таємниця Сили» Василя Карп'юка, у якій створено образ сучасного письменника, видавця, аніматора крізь його останню книгу про найвідомішого з опришківських ватажків у Карпатах.

У більшості назв творів книги – або образ-характеристика («Богиня (Ольга Кобилянська)», «Медіум Тарас (Тарас Шевченко)», «Стоїк (Іван Карпенко-Карий)»), або образ-контраст як наголос на труднощах у життєвій долі («Славетна і нещаслива (Оксана Петрусенко)», «Кілька правд Михайла Коцюбинського», «Угода між ліками та отрутою» (Тарас Мельничук)) тощо. Степан Процюк як автор експериментального відеоблогу «Українські письменники: колаж емоцій» в есеях збірки «Гіркий світ, солодкий світ» намагається експериментувати, наголошуючи на темних і світлих сторонах душі українського митця, що, звісно, не могло не позначитися на їх творчості.

Головний образ збірки – образ митця, письменника передусім. Тему письменництва як нагороди і приречення, як особливої діяльності творчої особистості С. Процюк розвиває з позиції письменника. Тож есеї книги – це твори письменника про письменника, такий собі внутрішній і зовнішній зріз творчої особистості. С. Процюк унаочнює власне розуміння письменницької справи в долях конкретних митців – українських письменників минулого і сучасності. Персонажами портретних есеїв С. Процюка стають Степан Руданський і Василь Стефаник, Тарас Шевченко і Ольга Кобилянська, Максим Рильський і Григорій Тютюнник. Зі шпальт книги постає такий собі екскурс в історію української літератури через персоналії від давнини до сучасності. Серед новітніх митців, творчість і діяльність яких відрефлектована в есеїстичний спосіб С. Процюком, варто назвати Лесю Івасюк, Василя Карп'юка, Тараса Мельничука.

Головні техніки створення образу письменника як креативної особистості у збірці такі: 1) пошук маловідомих фактів біографії, котрі влітаються в канву есеїстичних рефлексій,

2) акцент на проблемних сторонах життя особистості,

3) вільне оперування фактами біографії письменника,

4) побіжний огляд творчості, окремих творів,

5) авторські рефлексії, помережені з образними пошуками і нестандартними художніми знахідками. Переважно головні образи-

характеристики митця виносяться в назву есею, яка являє собою влучну художню характеристику літератора: «Мученики», «Гіркий світ, солодкий світ», «Геній у кривавих обценьках», «Багатоликий», «Людина-смолоскип», «Найконтроверсійніший», «Імператор», «Богиня», «Медіум» тощо.

Серед рис українського митця акцентовано увагу на:

- 1) тісному зв'язку долі митця з долею народу;
- 2) виняткове ставлення до свободи – політичної, духовної, творчої;
- 3) посилений інтерес до творчості, дотичної до України, українськості, українства тощо.

З особливою проникливістю С. Процюк відтворив образи українських митців, адже психологія і праця творчих людей знані і зрозумілі авторові. Навіть за обсягом творів можна побачити особисті симпатії автора. Скажімо, есей про В. Стефаніка навіть за обсягом більший за решту, тож, вочевидь, авторові цей митець цікавіший, він вирішив про нього написати докладніше, хоча це не означає, що решта портретів не заслуговують на увагу: уже сам вибір героїв есеїв – свідчення авторських симпатій.

Як засвідчили спостереження, образи митців в есеях С. Процюка змодельовані шляхом фіксування поодиноких зовнішніх (вигляд, одяг, поведінка) та більш вагомих внутрішніх (світосприйняття, мислення, почуття) деталей. Однак головне для С. Процюка – акцент на малознаних фактах з їх біографії та власне розуміння та відчуття їх творчості. Усі портрети – авторські, як і має бути в есеїстичному тексті. Зображуючи результати творчості – мистецькі твори, які акумулюють конкретно-історичне й символічне, есеїст у такий спосіб розкриває проблему рецепції мистецьких цінностей, акцентує на їхньому позачасовому значенні, актуалізує потребу збереження літератури минулого для нащадків.

Отже, збірка «Гіркий світ, солодкий світ» С. Процюка засвідчила збереження художній традицій автора, який кілька десятиліть занурюється в психологію письменника в різний спосіб: романний, повістевий, есеїстичний, блогерський. Проаналізувавши композицію та образну систему збірки,

доходимо до висновку про важливість дослідження та нової інтерпретації письменницької проблематики як подвижницької справи у творчості С. Процюка, про продовження у цій книзі розпочатого ним здавна дискурсу переосмислення і перепрочитання творів класиків і сучасників з метою передусім привернення до них уваги сучасного читача, котрий у такий спосіб долучається до їх спадщини творчо й дієво.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення 1.11.2023)
2. Баррі П. Вступ до теорії: літературознавство та культурологія. Київ : Смолоскип, 2008. 360 с.
3. Білоус П. В. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості: Лекції. Житомир : Рута, 2009. 336 с.
4. Бондар-Терещенко І. Діагностика від Процюка. URL:http://kut.org.ua/books_a0100.php. (дата звернення: 05.06.2023).
5. Волошук Л. Інтермедіальність у творчості Лесі Українки: збірка «На крилах пісень». Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Збірник наукових праць (філологічні науки). 2017. № 10. С. 46-50.
6. Вступ до літературознавства: Хрестоматія: навч. посібник / Упоряд. Н. І. Бернадська. Київ : Либідь, 1995. 256 с.
7. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
8. Галич О. А. Вступ до літературознавства: підручник для студ. вищ. навч. закл. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 288 с.

9. Гетьманець М. Ф., Михайлин І. Л. Сучасний словник літератури і журналістики. Харків : Прапор, 2009. 384 с.
10. Гніздицька М. П. Есеїзована історія української літератури Юрія Косача «На варті нації» в контексті національного дискурсу вісниківства. Дис.... на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 «Українська література». Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2021. 224 с.
11. Гольник О. Практика монографічного портретування Є. Маланюка: парадигма. Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2019. Випуск 184. С. 36-44.
12. Грекова В. С. Homo creator: грані творчості. Філософія. 2014. № 11 (115). С. 53-57.
13. Гук О. Горизонти есеїстичного мислення у творчості Оксани Забужко. Проблеми сучасного літературознавства. 2019. Вип. 28. С. 104-116.
14. Гук О. Парадигма ідентичностей в есеїстиці Євгенії Кононенко. Наукові праці. Філологія. Літературознавство. 2017. Вип. 283. Т. 295. С. 34-37.
15. Гук О. Становлення ідентичності жанру есе. Ретроспективно-методологічний аспект. Поетика художнього тексту : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 18–19 трав. 2018 р. Херсон : ХДУ, 2018. С. 39-41.
16. Гук О. Становлення ідентичності жанру есе: методологічний аспект. Молодий вчений. 2018. № 9 (61). С. 35-39.
17. Іванова Н. І. Специфіка есею як жанру художньо-небелетристичної літератури. Слово і час. 2007. № 9. С. 15-25.
18. Качак Т. Проза Степана Процюка для дітей та юнацтва. Дивослово. 2018. № 5. С. 51-57.

19. Колір справжності Степана Процюка : інтелект-реліз / укладач Н. І. Фенько ; Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. Олесья Гончара. Полтава, 2018. 16 с.
20. Констанкевич І. М., Сірук В. Г. Сучасна українська література: стилі, покоління, творчі індивідуальності. Луцьк : Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 328 с. (Серія «Посібники та підручники ВНУ імені Лесі Українки»)
21. Ленська С. В. Українська мала проза 1920 – 1960-х років: ідейно-тематичні домінанти, жанрові моделі і стильові стратегії. Дис. ... докт. філол. н. Київ, 2015. 470 с.
22. Літературознавство. Словник основних понять. / Пер. з нім. А. Цяпи. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. 280 с.
23. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
24. Махно В. З голосних і приголосних: енциклопедичний словник вмен, міст, птахів, рослин та усілякої всячини. Київ : Yakaboo Publishing, 2023. 384 с.
25. Мельнійчук В. Психологічний аналіз міжстатевих стосунків у романі С. Процюка «Інфекція». Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки. 2020. Вип. 2 (93). С. 15-25.
26. Моклиця М. Основи літературознавства. Посібник для студентів. Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. 192 с.
27. Нікоряк Н. Специфіка кіносценарної персоносфери. Філологічні науки. Літературознавство. 2012. № 13. С. 99-105.
28. Орлова О. В., Орлов О. П. Основи літературознавства. Тексти лекцій: навчально-методичний посібник для підготовки здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» галузь знань 01 Освіта / Педагогіка за спеціальністю 014 Середня освіта «Мова і література (англійська / німецька)». Полтава : ПНПУ, 2020. 134 с.

- 29.Панченко В. Від «Білих островів» до «Знака терезів» (Поезія Максима Рильського 1910-1932 рр.). Слово і час. 2006. № 1. С. 3-14.
- 30.Пасічник О. Поезія Тараса Мельничука. Гуцульщина. 1998. Ч. 53. С. 6-7.
- 31.Пастух Б. У кожного свій колір справжності. URL: <http://litakcent.com/2009/06/01/stepan-procjuk-u-kozhnoho-svij-kolirspravzhnosti/> (дата звернення: 05.06.2023).
32. Печарська А. Есей Степана Процюка «нНаодинці з порожнечею» як авторська жанрова модель. Поліаспектність творчості Лесі Українки : збірн. наук. статей і тез. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2021. С. 61-68.
- 33.Потебня О. Поетика, або $x = a < A$ (Лекції з теорії словесности). Київ : Априорі, 2022. 136 с.
- 34.Процюк С. Відкинуті і воскреслі. Брустурів : Дискурсус, 2020. 192 с.
- 35.Процюк С. Гіркий світ, солодкий світ. Брустурів : Дискурсус, 2021. 176 с.
- 36.Процюк С. Канатоходці. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2007. 302 с.
- 37.Процюк С. Тіні з'являються на світанку. Луцьк : Твердиня, 2011. 216 с.
- 38.Рогашко А. Степан Процюк «Гіркий світ, солодкий світ». URL: <https://chytay-ua.com/blog.php?id=1159> (дата звернення 1.11.2023)
- 39.Сидоренко І. Архітектоніка та композиція художнього твору як елементи авторського ідіостилію. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». 2019. № 1 (17). С. 19-24.
- 40.Сільман К. В. Есеїстика як перехідне жанрове утворення: теоретичний аспект. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. 2017. Т. 301. Вип. 289. С. 137-143.

41. Сільман К. В. Письменницька інтернет-есеїстика як різновид масової літератури. Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство). 2015. № 2 (16). С. 261-265.
42. Сільман К. В. Письменницька публіцистика як явище на перетині літератури й журналістики (на матеріалі збірки Юрія Андруховича «Тут похований Фантомас»). Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. 2015. Т. 259. Вип. 247. С. 79-83.
43. Сокол М. О. Поняття паратексту та паратекстуальності в системі сучасного літературознавства. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2011. Вип. 60. С. 218-221.
44. Соловей О. Оргазм і Відчай. Випадок Степана Процюка. Вінниця : Простір Літератури, 2017. 136 с.
45. Соловей О. Утрачений погляд: Статті, рецензії, есеї. Вінниця : Простір Літератури, 2018. 388 с.
46. Стрільчик Б. А. Функціонування оніричних елементів у «Психобіографічній трилогії» Степана Процюка. Прикарпатський вісник НТШ. Слово. 2015. № 2. С. 536-542.
47. Стрільчик Б. Оніричний дискурс сучасної української прози (на матеріалі романів Степана Процюка, Володимира Єшкілева та Андрія Жураківського). Автореф. дис.... канд. філол. н. Івано-Франківськ, 2019. 17 с.
48. Ткаченко А. О. Мистецтво слова : Вступ до літературознавства: Підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. 2-е вид., випр. і доповн. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
49. Філософський енциклопедичний словник / [уклад. В. І. Шинкарук та ін.]. Київ : Абрис, 2002.

50. Харчук Р. Сучасна українська проза: Постмодерний період: навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 248 с.
51. Челецька М. Архітектонічно-заголовкова модель поетичної книжки І. Франка «З вершин і низин». Українське літературознавство. Зб. наук. пр. 2006. Вип. 68. С. 106-116.
52. Червінська О. В., Зварич І. М., Сажина А. В. Психологічні аспекти актуальної рецепції тексту: теоретико-методологічний погляд на сучасну практику словесної культури : науковий посібник. Чернівці : Книги – XXI, 2009. 284 с.
53. Черниш А. Літературний і культурний лікбез від Степана Процюка.
URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2022/09/26/114635.html>
(дата звернення 1.11 2023)
54. Черниш А. Психоаналітичний потенціал есеїстики Степана Процюка. Закарпатські філологічні студії. 2022. Вип. 24. Т. 1. С. 213-218.
55. Шебеліст С. В. Особливості розвитку сучасної української есеїстики в системі журналістських жанрів : дис. ... канд. наук із соц. комун. : 27.00.04. Київ, 2009. 187 с.
56. Шевченко Т. Есеїстика українських письменників як феномен літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст.: монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 584 с.
57. Шевченко Т. Інтерв'ю-есеї як метажанр. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. Том 34 (73). № 1. Ч. 2. 2023. С. 82-86.
58. Шевченко Т. Образ автора в есеїстиці Степана Процюка (за матеріалами збірки «Канатоходці»). Діалог: Медіа-студії. Одеса, 2008. Вип. 7. С. 129-138.
59. Шевченко Т. Письменницька есеїстика: осмислення феномену. Вісник ОНУ. Серія Філологія. 2019. Т. 24. Вип. 2(20). С. 105-114.
60. Шевченко Т. Портретний есеї у творчості Степана Процюка (за матеріалами збірок «Відкинуті і воскреслі», «Гіркий світ, солодкий

- світ»). Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. 2022. Том 33 (72). № 4. Ч. 2. С. 96-100.
61. Шевченко Т., Балдіна А. Структурні особливості збірки «Гіркий світ, солодкий світ» С. Процюка. *Modern problems of science, education and society. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference. SPC «Sci-conf.com.ua». Kyiv, Ukraine. 2023. Pp. 915-921.*
62. Штолько М. Портретна рефлексія: митці як об'єкти есеїстичного осмислення В. Шкляра (на матеріалі книги «Треба спитати у Бога»). Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. 2021. Том 32 (71) № 3 Ч. 2. С. 120-125.
63. Юрчук О. У тіні імперії: Українська література у світлі постколоніальної теорії: монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2013. 224 с.
64. Якубовська М., Шевченко Т. Специфіка функціонування заголовків-парадоксів в есеїстичному тексті (за матеріалами збірок С. Процюка). *Причорноморські філологічні студії*. 2023. № 3. С. 80-86.
65. Epstein's M. Hyper in 20th Century Culture: The Dialectics of Transition from Modernism to Postmodernism. *Postmodern Culture. An Electronic Journal of Interdisciplinary Criticism. Published by North Carolina State University, Oxford University Press, and the University of Virginia's Institute for Advanced Technology in the Humanities. 1996. V.6 N.2. January 1996, P. 5-16.*